

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav obecné lingvistiky

Diplomová práce

Bc. Eliška Zaepernicková

Krajní formulace ve výzkumném interview

Extreme Case Formulations in the Research Interview

Praha 2016

Vedoucí práce: doc. PhDr. Jiří Nekvapil, CSc.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze, dne 23. srpna 2016

.....

Eliška Zaepernicková

Obsah

Abstrakt	5
1. Úvod	6
1.1 Výzkumný rozhovor a krajní formulace	6
1.2 Přehled kapitol	7
2. Přehled literatury	8
2.1 Pomerantz	8
2.2 Edwards	11
2.3 Norrick	14
2.4 Guest	15
2.5 Drew, Sidnell, Inigo-Mora	17
2.6 Nekvapil	20
3. Výzkumné otázky a cíle	21
4. Materiály a východiska	23
4.1 Výzkumné interview	24
4.1.1 Motivace respondentů a výzkumníků	26
4.2 Krajní formulace	28
4.3 Související termíny	32
4.3.1 All-or-nothing thinking	33
4.3.2 Argumenty ad populum	36
5. Metoda	38
5.1 Konverzační analýza	38
5.2 Analýza diskurzu	39
5.3 Griceovy konverzační maximy	40
5.4 Hedges	41
5.5 Desémantizace a fonetické redukce	42
6. Analýza a výsledky	43
6.1 Hedges a orientace na maximy	45
6.2 Usměřňovače, upřesňování a opravy	45
6.3 Intenzifikátory a gradience	48
6.4 Zvukový obraz krajních formulací	52
6.5 Hypotéza o desémantizaci	54
6.6 Nakládání s krajními formulacemi	55

7. Závěr	57
7.1 Definice krajních formulací	57
7.2 Forma krajních formulací.....	58
7.3 Důležitost krajních formulací.....	58
7.4 Možnosti dalšího výzkumu	59
8. Seznam použité literatury	60
Příloha I: Transkripční konvence	62

Abstrakt

Předkládaná práce na základě více než 10 výzkumných interview analyzuje formu a důležitost krajních formulací. Krajiní formulace, tj. formulace obsahující výrazy jako „nic“, „všechno“ nebo „nikdo“, které prezentují určitý jev nebo okolnost z hlediska jejich minimálních a maximálních vlastností, mohou představovat komplikaci při analýze výzkumných rozhovorů. Tato práce rozšiřuje existující definici krajních formulací o nové poznatky, např. o bipolaritu krajních formulací. Vedle toho je také blíže analyzována forma krajních formulací, a to za pomoci etnometodologické konverzační analýzy, analýzy diskurzu, teorie konverzačních maxim a konceptu hedges. Tyto se v analyzovaných datech často spoluvyskytují s různými klasifikátory, které buďto umírňují (*usměrňovače*) nebo zesilují (*intenzifikátory*) jejich extrémní platnost. Zároveň také předkládaná práce rozšiřuje výzkum krajních formulací o interdisciplinární přístup, který využívá poznatků z psychologie a rétoriky. Realizovaný výzkum je navíc doplněn i o akustickou analýzu sémanticky extrémních formulací, jejíž výsledky ukazují, že krajní formulace bývají často zvukově zdůrazňovány.

Klíčová slova: krajní formulace, konverzační analýza, analýza diskurzu, interview, čeština

Abstract

The following thesis analyses the form and importance of extreme case formulations based on more than 10 research interviews. Extreme case formulations, i.e. formulations comprising expressions such as “nothing“, “everything“ or “noone“, which present a phenomenon or a circumstance according to its minimal or maximal properties, can constitute a complication in the analysis of research interviews. This thesis expand the existing hypothesis of extreme case formulations by adding new findings, for example the bipolarity of extreme case formulations. In the analysed data, these do often occur together with different classifiers, which either weaken (*softeners*) or strengthen (*intensifiers*) their extreme force. At the same time the following thesis broadens the research of extreme case formulations of interdisciplinary approach, which uses the findings from psychology and rhetoric. The conducted research is furthermore completed with the acoustic analysis of semantically extreme formulations, whose results show that extreme case formulations often tend to be acoustically emphasized.

Keywords: extreme case formulation, conversation analysis, discourse analysis, interview, Czech

1. Úvod

1.1 Výzkumný rozhovor a krajní formulace

Více než 90 % sociálního výzkumu, a tedy i výzkumu sociolingvistického je založeno na datech z výzkumných rozhovorů, jak odhaduje ve studii z roku 1981 Brenner (cit. podle van den Berg, Wetherell & Houtkoop-Steenstra, 2003). Je tedy více než jasné, že právě technika výzkumného rozhovoru představuje stěžejní zdroj dat ve výzkumu společnosti a společenských témat. Méně jasné však už je, jakým způsobem je možné takto získaná data analyzovat a jaká je spolehlivost a pravdivostní hodnota takto elicitovaných odpovědí. O vhodnosti této výzkumné metody a její diskutabilitě bylo napsáno hned několik odborných publikací (např. Alvesson, 2003, Hiller & DiLuzio, 2004 nebo i Nekvapil, Hájek, Havlík, 2014), stejně jako bylo i je vydáváno značné množství publikací pojednávajících o metodách vedení těchto rozhovorů. Rozebírána bývá v těchto studiích především spolehlivost respondenta, na jehož výpověď je výzkumník do značné míry odkázán. Tématem předkládané práce je užívání krajních formulací, tedy formulací popisujících určitou skutečnost v termínech označujících maximální nebo minimální hodnoty, jichž může na určité škále dosahovat. A právě tyto formulace mohou ve výzkumných rozhovorech představovat analytický problém, jak zdůrazňuje také Nekvapil (v tisku).

Cílem této práce je tedy nejen definovat krajní formulace, protože jak naznačuje Nekvapil (ibid.) může být těžké odlišit, kdy se jedná o snahu mluvčího vypovídat pravdu a kdy naopak o užití krajní formulace, ale také vyjádřit se k otázce, zdali a jak velkou komplikaci při analýze získaných informací krajní formulace představují. Metodologicky tato práce vychází primárně z etnometodlogické konverzační analýzy, v jejímž rámci koncept krajních formulací vznikl, ale částečně také ze sociolingvistiky a analýzy diskurzu. Teoreticky se tato práce informuje i z filozofických a psychologických pojmů, které se zabývají obdobnými jazykovými prostředky, které jsou v lingvistice označovány právě termínem krajní formulace. Navíc v analytické části předkládaná práce také čerpá z oblasti fonetiky, která zdá se, by mohla představovat poměrně zajímavý možný příspěvek k odhalení významu krajních formulací a možnosti jejich interpretace.

O krajních formulacích, se ve svých *Lectures on Conversation* zmiňuje již Harvey Sacks, přičemž je označuje za „nejbáječnější věc, kterou kdy viděl“ (Lecture 3: 23). Do vědeckého diskurzu je však terminologicky zavedla až Anita Pomerantz (1986). Od jejího pivotního článku bylo na toto téma napsáno již několik dalších studií, ačkoliv se nejedná o příliš zkoumané téma. Doposud však nebylo analyzováno užívání krajních formulací ve

výzkumných rozhovorech. Existující práce se věnují primárně jejich výskytu v institucionální komunikaci, především potom v politických debatách a u soudních líčení, stejně jako i v každodenních rozhovorech. Jak je však patrné z dříve řečeného, představují výzkumné rozhovory důležitý zdroj materiálů, v němž k výskytu krajních formulací dochází. Z vědeckého hlediska je poté jejich výzkum důležitý, neboť by v případě důležitosti krajních formulací pro mluvčí samotné mohl poskytovat nové analytické možnosti.

1.2 Přehled kapitol

Následující práce je rozčleněna na metodologickou a analytickou část. Celá práce začíná kapitolou úvodní. Druhá kapitola se poměrně podrobně věnuje jednotlivým studiím, které byly na téma krajních formulací napsány. Tyto studie jsou prezentovány chronologicky, proto je jako první prezentován právě článek Anity Pomerantz z roku 1986. Poté následují studie Edwardse a Norricka, které se obě zabývají především terminologickým aspektem pojmu krajních formulací. Následně je zmíněna a diskutována disertační práce Johna F. Guesta, která se zabývá celkově jednotlivými prostředky přehánění. V neposlední řadě jsou ve stručnosti zmíněny i studie Drewa (2003), Sidnella (2004) a Isabely Iñigo-Mory (2007). Některé ze studií jsou doplněny i o prezentaci vybraného příkladu, který ilustruje rozebíranou otázku. V následujících kapitolách je již blíže popisován uskutečněný výzkum, resp. jsou zde popsány výzkumné otázky a cíle a materiály a východiska výzkumu. Součástí kapitoly o materiálech a východiscích je i část pojednávající o výzkumném interview, která shrnuje nejdůležitější poznatky o této metodě výzkumu z různých zdrojů. Následující podkapitola se zabývá terminologickou stránkou a především vymezuje pojem krajních formulací. Také tato podkapitola odkazuje na koncepty podobné zkoumanému jevu, které vychází z jiných oborů. Následující kapitola (pátá) popisuje dopodrobna metodologická a teoretická východiska realizovaného výzkumu. Další, předposlední kapitola se věnuje již přímo analýze jednotlivých úryvků, stejně jako i prezentaci získaných výsledků. Následuje závěrečná kapitola, která ještě jednou shrnuje zjištěné výsledky a tyto i blíže komentuje, přičemž zároveň naznačuje možná další východiska, stejně jako i poskytuje návrhy pro další výzkum.

2. Přehled literatury

Krajní formulace nejsou v literatuře příliš čteně zkoumaným jevem. Podle mně dostupných zdrojů se zdá, že od pivotního článku Anity Pomerantz z roku 1986, jímž byly krajní formulace oficiálně zavedeny do vědeckého diskurzu, nevzniklo více než pět studií, jejichž tématem byly výhradně krajní formulace. Existuje však výrazně větší množství studií, které zkoumají jevy obecnější a nadřazenější, jakými jsou třeba zveličování nebo absurdita. Tyto i úžeji zaměřené studie shrnuji v následující kapitole, přičemž se snažím poukazovat i na souvislosti mezi nimi a jejich případné nedostatky. Věnuji se zde primárně studiím, které analyzují pouze krajní formulace. Některé ze studií se však vedle krajních formulací věnují i jiným jevům.

Studie zabývající se výhradně krajními formulacemi je možné rozdělit na dva směry, z nichž první z nich se věnují tématu krajních formulací jako samotnému objektu výzkumu, zatímco druhé z nich je využívají spíše jako analytického prostředku vlastní analýzy. Do první skupiny, resp. možná spíše na pomezí obou skupin, lze zařadit již zmiňovaný článek Anity Pomerantz (1986) a také články Norricka a Edwardse publikované v pozdějších letech se zabývají krajními formulacemi již výlučně jako cílem analýzy. Do druhé skupiny je poté možno začlenit především studii Inigo-Mora, věnující se užívání krajních formulací v předvolebních panelových diskuzích.

2.1 Pomerantz

Ve svém článku *Extreme Case formulations: A way of legitimizing claims*, který je velice často citován nejen v lingvistických studiích, ale i v textech z jiných oborů, Anita Pomerantz poskytuje základní definici krajních formulací a dále se zabývá funkčním využitím krajních formulací. Shrnuje, že krajní formulace jsou využívány při stěžování si, obviňování, ospravedlňování se a bránění se. Jak Pomerantz dále shrnuje, v rámci těchto aktivit dochází k trojímu užívání, a to (Pomerantz, 1986: 227, vlastní překlad):

- (1) k prosazení nejsilnějšího případu v očekávání nesouhlasného přijetí,
- (2) k navržení příčiny nějakého fenoménu,
- (3) k vyjádření se pro správnost (příp. špatnost) nějakého jednání.

Tyto funkce potom vzhledem k jednotlivým formulacím blíže specifikuje. Například měrná jednotka typu *pokaždé*, resp. »every time« podle Pomerantz označuje pravidelný,

frekventovaný, rutinní výskyt oproti náhodnému, ojedinělému výskytu. *Pokaždé* označuje tedy určitou skutečnost za neopominutelnou. Podobně je tomu i u formulace *každý to dělá*, tj. »everyone does«, čímž je popisováno převažování určitého jednání. Přičemž toto převládání má zároveň implikovat, že se jedná o normální a akceptovatelné jednání, oproti zvláštnímu chování, které by bylo zapotřebí zdůvodňovat.

Pomerantz pro svou analýzu využívá různých dat, a to jak záznamů neformálních rozhovorů vedených mezi známými a příbuznými, tak i rozhovorů s větší mírou formality, jako jsou například projevy ze soudní síně. Krajiní formulace Pomerantz definuje výčtem, tj. neposkytuje definici krajiních formulací. S přihlédnutím ke studiím, které následovaly, je však možné konstatovat, že ne všechny vyjmenované formulace je aktuálně možno označit za krajiní formulace. Například by za krajiní formulace dnes již nebyly považovány příklady jako »I really don't know who he is« nebo »he was driving perfectly«. V těchto případech se jistě jedná o formu přehánění, popř. nadsázky nikoliv však konkrétně o krajiní formulaci. Lze tedy shrnout, že se u Pomerantz jedná o širší pojetí krajiních formulací, než je viditelné v aktuálnějších studiích (srov. např. Edwards, 2000 nebo Norrick, 2004). Zdá se, že ačkoliv Pomerantz termín *krajiní formulace* využívá jako zastřešující, následně se spíše tento ujal pouze pro užší specifikaci.

Mimo dalších příkladů Pomerantz využívá i již klasického Sacksova příkladu, který zde ve stručnosti pro ilustraci uvádím.

Příklad 1

Všichni vlastní nabitou zbraň (převzato ze Sacks, Lecture: Fall 1964, Lecture 3):

A = muž, pravděpodobně policista; B = žena, běžná občanka

- 1 A: Do you have a gun at home?
 Máte doma zbraň?
- 2 B: A forty five.
 Pětačtyřicítku.
- 3 A: You do have a forty five.
 Vy máte pětačtyřicítku.
- 4 B: Uh huh, loaded.
 Mm hm, nabitou.
- 5 A: What is it doing there. Whose is it.
 Co tam dělá. Čí je.

- 6 B: It's sitting there.
Leží tam.
- 7 A: Is it yours?
Je vaše?
- 8 B: It's Dave's.
Je Dejvova.
- 9 A: It's your husband's huh
Je vašeho manžela hm
- 10 B: I know how to shoot it.
Já vím jak ji použít.
- 11 A: He isn't a police officer.
Není policista.
- 12 B: No.
Ne.
- 13 A: He just has one.
Prostě ji jen má.
- 14 B: Everyone does don't they?
Každý nějakou má ne?
- 15 A: You have a forty five and it's loaded.
Máte pětacířicítku a je nabitá.
- 16 B: Uh huh,
Mm hmm,
- 17 A: And I suppose maybe everyone in Burnside Park has one. I don't know.
A předpokládám, že možná každý v Burnside parku jednu má. Já nevím.
- 18 B: No. But I mean a lot of people have guns. It's not unusual.
Ne. Ale myslím tím, že hodně lidí má zbraň. Není to neobvyklé.
- 19 A: Oh sure. I see.
Oh samozřejmě. Rozumím.

Mluvčí B zde využívá krajní formulace k ospravedlnění vlastního jednání, tj. držení nabitě zbraně. Využitím vyjádření typu *Každý nějakou má, ne?* (řádek 14) klasifikuje svoje chování jako běžné, tedy takové, které praktikuje každý. Mluvčí A následně tuto formulaci zpochybňuje, a to na řádce 17, kdy omezuje skupinu každý na *každého v Burnside parku*. Touto formulací ukazuje, že se domnívá (pravděpodobně by bylo možné dokonce říci i, že si

je jist), že tvrzení, pronesené mluvčí B je nepravdivé. Mluvčí B tuto repliku interpretuje zřejmě jako iniciaci opravy, a proto v reakci na ni produkuje opravu («other-initiated self-repair»), tedy že *hodně lidí má zbraň* a že mít zbraň *není neobvyklé* (řádek 18). S tímto poté mluvčí A následně souhlasí (řádek 19).

2.2 Edwards

Derek Edwards ve své studii pojmenované *Extreme Case Formulations: Softeners, Investment, and Doing Nonliteral* posouvá hranice zkoumání krajních formulací. Navazuje ve svém výzkumu sice na základy, které nastolila Anita Pomerantz, ale zároveň je rozšiřuje o mnohé další analytické poznatky. Edwards se věnuje především otázce, jak a kdy jsou krajní formulace modifikovány, popř. umírňovány. Zároveň také navrhuje dvě další funkce, k nimž bývají krajní formulace využívány, a to (a) ke značení různého druhu „angažovanosti“ na straně mluvčího (např.: závazek, jistota, starost, odhodlání, kritický nebo pozitivní postoj atd.) a (b) pro různá přenesená a metaforická užívání.

Poměrně výrazná část Edwardsova článku se věnuje právě slovům, která se spoluvyskytují s krajními formulacemi a jsou často využívána k jejich modifikování a také jiným alternativním formulacím, které mohou zastupovat krajní formulace. Tyto zástupné formulace Edwards označuje jako »softeners«, což by bylo do češtiny možno snad přeložit jako *usměrňovač* nebo *zjemňovač*. Jedná se o taková slovní spojení, která umírňují tvrzení formulované pomocí krajní formulace, přičemž takovouto výpověď tímto činí fakticky a rétoricky robustnější. Sacksův příklad a jeho mírná modifikace nám umožní ukázat, jak užití těchto usměrňovačů může učinit formulaci odolnější vůči argumentům spolukomunikanta, resp. vůči iniciovaným opravám. Podívejme se tedy na tomto místě opětovně na část příkladu prezentovaného výše. Analýze tohoto příkladu se ve své studii věnuje i Edwards (2000: 353 - 355).

Příklad 1 (výňatek)

Všichni vlastní nabitou zbraň (převzato ze Sacks, Lecture: Fall 1964, Lecture 3):

A = muž, pravděpodobně policista; B = žena, běžná občanka

14 B: Everyone does don't they?

Každý nějakou má ne?

15 A: You have a forty five and it's loaded.

Máte pětáctyřicítku a je nabitá.

- 16 B: Uh huh,
Mm hmm,
- 17 A: And I suppose maybe everyone in Burnside Park has one. I don't know.
A předpokládám, že možná každý v Burnside parku jednu má. Já nevím.
- 18 B: No. But I mean a lot of people have guns. It's not unusual.
Ne. Ale myslím tím, že hodně lidí má zbraň. Není to neobvyklé.

Nejprve se na tento příklad podívejme v jeho původní podobě, v níž ho také ve své studii analyzuje Edwards. Následně se pokusíme tento příklad pozměnit za pomoci modifikátorů, o nichž Edwardsův článek také pojednává. Sacks, stejně jako Pomerantz se soustředí především na repliku na řádku 14, kterou v pojmech Pomerantz můžeme označit právě za krajní formulaci (*každý* nějakou má ne?). Přičemž funkcí tohoto tvrzení je obhajoba jednání v tom smyslu, že nemůže být špatné, neboť je poměrně frekventované a běžně provozované (Pomerantz, 1986: 220). Edwards se však na tomto místě zaměřuje na ucelenou sekvenci, již postuluje na základě několika příkladů, a to sekvenční uspořádání krajní formulace – výzva – usměrňovač. Podíváme-li se blíže na prezentovaný příklad, krajní formulace se zde vyskytuje, jak už bylo řečeno, na řádku 14. K části označované v Edwardsových pojmech „výzva“, resp. »challenge« dochází následně na řádku 17. V termínech konverzační analýzy, podobně jako i jazykového managementu bychom tuto repliku mohli považovat za iniciaci opravy komunikačním partnerem, tj. »other-initiated self-repair«. Po této replice ze strany mluvčího A, následuje na řádku 18 usměrňovač (neboli *oprava*), kdy mluvčí své předcházející tvrzení *každý* umírňuje na *hodně lidí*. Jak následně vysvětluje Edwards (str. 354) je takováto nekrajní generalizace sice logicky a sémanticky slabší než krajní formulace, ale rétoricky a interakčně může být naopak silnější.

Podobně by tomu mohlo být i v případě, že by mluvčí ihned v replice na řádku 14 využila některého z modifikátorů k omezení platnosti krajní formulace. Příkladem takovýchto umírňujících modifikátorů mohou být slova jako „téměř“, „skoro“, „prakticky“ apod. Můžeme si představit, že mluvčí A by tedy namísto formulace *Každý nějakou (zbraň) má ne?*, pronesla tvrzení typu „Skoro každý ...“, popř. „Prakticky každý ...“. Takovéto vyjádření by již bylo rétoricky odolnější vůči následným iniciacím oprav, nestanovuje totiž bezvýjimečnou generalizaci.

Stručněji se Edwards také vyjadřuje k využívání krajních formulací pro účely přeneseného významu (ne doslovného) a metaforické užití (str. 365 - 369). Shrnuje, že krajní formulace bývají užívány jako prostředky přehánění, popichování, ironizace, vtipkování a dalších.

Příklad 2

Edwards, 2000: 366 - DE-JF:C1:S1:9–10

- 1 W: [BUT YOU DON'T belie:ve me[:,
ale ty mi nevěříš
- 2 H: No, no what I'm tryin'
ne ne co se snažím
- 3 to: (0.7) to (.) sort'v ascertain is:, (2.5) u::m: (0.2)
zjistit je (2,5) um (0,2)
- 4 W: 'cos ↑you think I'm the wor:st ↓person on this
protože ty si myslíš, že jsem nejhorší člověk na této
- 5 ↑plan[↓et. (.) At the mo]ment.= ((*plaintively*))
planetě v této chvíli ((žalostně))
- 6 H: ↑No ↓I do:n't,
ne nemyslím
- 7 H: =That's not fai↑:r, no- (.) I ↓don't,
to není fér ne nemyslím
- 8 W: °That's what you've been telling me.°
to je cos mi říkala
- 9 H: Hheh heh.
hheh heh
- 10 (0.9)
- 11 H: ↑No I haven't said ↓tha[↑:t,
ne to jsem neříkala
- 12 W: °Yeh you have.°
jo říkala
- 13 (0.5)
- 14 H: I might have said I didn't- I haven't- (.) there are times
Možná jsem řekla neudělala jsem já jsem neřekla jsou chvíle kdy
- 15 when I can't respect you, and I ca:n't,

tě nemůžu respektovat a nemůžu

Edwards tento příklad uvádí jako ukázkou toho, jak mluvčí mohou využívat (a využívají) krajních formulací pro ironizaci sdělení někoho jiného (řádky 4 – 5: *nejhorší člověk na této planetě*). Tento způsob formulace komunikantům umožňuje nejen uplatnit prostou citaci a nesouhlas, ale také ironizovat sdělení. Reakcí na tento způsob ironického vyjádření je poté smích druhého participanta na řádku 9.

2.3 Norrick

Doposud jsme ve zde prezentované literatuře mohli sledovat, že autoři se věnují především definici funkcí krajních formulací a jejich užívání. S termínem, který zavedla Anita Pomerantz a ihned jej začala používat, bez výhrad operuje ve své studii i Edwards. Norrick (2004) ve svém diskusním příspěvku *Hyperbole, extreme case formulation* však tento termín, resp. jeho vymezení začíná problematizovat, přičemž navrhuje rozlišovat vícero prostředků přehánění. Ze skupiny zastřešené pojmem krajních formulací začíná vyčleňovat *hyperbolu a nadhodnocené tvrzení* (angl. »hyperbole and overstatement«). Pojem krajních formulací poté s těmito staví na stejnou úroveň, ačkoliv v určitých momentech zachází až tak daleko, že jej označuje za pojem podřazený hyperbole. Jako pojem nadřazený všem ostatním volí *přehánění*, resp. »exaggeration«. Jako zcela zvláštní kategorii potom Norrick (str. 1735 - 1737) vyděluje ještě tzv. *extrémní srovnání s Bohem* (angl. »extreme comparisons with God«).

Hyperbolu Norrick (str. 1728) vymezuje na základě klasické rétoriky, přičemž k tomu využívá citace Premingera (1974: 359 cit. podle Norrick, 2004: 1728), který píše, že hyperbola je „figura nebo trop výrazné nadsázky“. Nadhodnocené tvrzení poté Norrick charakterizuje jako extravagantní formulaci zesílení nebo oslabení užívané k vyjádření emocí, které nemůže být bráno doslovně (str. 1728). Tato tvrzení se poté nacházejí výše (popř. níže) na škále než je předem signalizováno v kontextu. Krajiní formulace jsou potom ve srovnání s nadhodnocenými tvrzeními umístěné na samých okrajích takové škály. Hyperbola se od krajních formulací navíc odlišuje tím, že se zdá být formou určité představitosti, zatímco krajiní formulace jazykově nijak nevynikají (str. 1732).

Vrátíme-li se o krok zpět a podíváme se na zde prezentovaný Edwardsův příklad (zde příklad 2) a na dříve zmiňovanou krajiní formulaci *nejhorší člověk na této planetě* na řádcích 4 až 5 prizmatem Norrickova rozdělení jednotlivých prostředků přehánění, musíme označit daný

prostředek za hyperbolu, nikoliv krajní formulaci. Obdobně můžeme přistupovat i k následujícím příkladům, která již pocházejí přímo z dat analyzovaných pro účely této práce. Můžeme zde vidět zástupce jednotlivých prostředků přehánění, jak je rozlišuje právě Norrick.

(1) Hyperbola

takže ňák tak je tahat **přes půl světa**, (..) taky jako zrovna nebylo ňák jako (.h) *nejideálnější*,

(2) Nadhodnocené tvrzení

e:: se to, **diametrálně** zlepší ten jazyk, jo: prostě už je to je vidět že prostě se vzpomínaj na ty slovíčka, je to souvislá řeč,

(3) Krajní formulace

když přijde do krámu tak si řekne *vo cokoli:v*, (.h) ale v zásadě nečasuje neskloňuje, to prostě ho <**absolutně** minulo. jo,> (.h)

Shrme-li Norrickův text, je jeho hlavním příspěvkem k otázce krajních formulací právě rozlišení jemnějších nuancí v kategorii prostředků, které se využívají k přehánění a zveličování. Otázkou zůstává, zdali Norrick spíše než vyčleňování určité části krajních formulací, nepřidává další pojmy, které za krajní formulace nebyly a nejsou označovány ani považovány. Jedná se o formulace idiomatičké a figurativní jakými je třeba „iceberg of a woman“ (str. 1731: př. 3) nebo „extremely cold“ (str. 1731). O poznání zajímavějším a důležitějším Norrickovým příspěvkem je však poznámka, kterou výslovně formuluje až v samotném závěru svého článku (str. 1737), a to, že krajní formulace porušují maximu kvality, tedy: *Mluv pravdu. Neříkej nic, co je špatně nebo pro co nemá dostatek důkazů*. O její důležitosti s ohledem na krajní formulace se vyjadřují i pozdější práce.

2.4 Guest

Poměrně zajímavým a inovativním, i když méně známým příspěvkem k otázce krajních formulací je závěrečná práce Johna F. Guesta z Univerzity v Hong Kongu. Tématem této práce, která nese titul *Exaggeration and extreme language: a pragmatic study*, je přehánění a zveličování v řeči obecně. Guest se zde věnuje tedy nejen krajním formulacím. Tvrdí však, že právě tyto jsou v řeči nejfrekventovanějším prostředkem zveličování.

Guestova práce poskytuje oproti předchozím studiím nový rozměr výzkumu krajních formulací, a to tím, že srovnává jejich výskyt a uplatnění ve dvou jazycích, a to v angličtině a kantonštině. Bohužel je na druhé straně nutné konstatovat, že zkoumaný materiál se jeví značně nesourodě. Analyzovány a především porovnávány jsou zde nejen texty z každodenních rozhovorů, ale i texty z televizních reportáží. Okolnosti vzniku a zpracování těchto řečových materiálů nejsou zcela jasné. U určitých příkladů není ani uvedeno, odkud pochází.

Zajímavý je však teoretický přístup, který Guest ve své analýze uplatňuje. Guest k analýze krajních formulací přistupuje s ohledem na tři různé aspekty, a to (1) pravda, (2) ekonomie a (3) zajímavost. Pravdivostní aspekt představuje obdobné východisko, které je viditelné i u Norricka, a to souvislost s Griceovou maximou kvality. S ohledem na toto porušování maximy kvality však Guest zároveň upozorňuje, že uplatnění krajní formulace může zároveň vést kekonverzační implikatuře. Toto ukazuje na smyšleném příkladu „vždycky chodíš pozdě“ (str. 38), který samozřejmě může skutečně znamenat, že daná osoba přišla pozdě na sto procent sjednaných setkání, ale zároveň může implikovat nespokojenost komunikačního partnera s tím, že daný člověk chodí pozdě na valnou většinu schůzek. Otázku vztahu mezi užíváním krajních formulací a maximou kvality uzavírá Guest tím, že se vzhledem k vysoké frekvenci jejich užívání v mnoha případech jedná o pouhou konvencionalizaci, která představuje komplikaci pro možnost určit, do jaké míry může být dané tvrzení chápáno jako přehnané. Ekonomický aspekt Guest spojuje s menší kognitivní náročností, která má být podle něj spojována s užíváním krajních formulací namísto jiných přesnějších vyjádření. Podívejme se na tomto místě na příklad, který jako jeden z několika Guest ve své práci uvádí a dále i analyzuje.

Příklad 3

Guest, 2004: 49

[5] “... she probably would have done if Robert hadn't tipped the milk everywhere ”

„... ona by pravděpodobně udělala, kdyby Robert nerozlil mléko všude“

(BNC 2000, KBG(124))

Guest na tomto místě objasňuje, že mluvčí nevyužívá přesnější formulace typu „všude po podlaze“ nebo „všude kam jsem dohlédl“, protože tato je méně kognitivně náročná, resp. jednodušší a zároveň i efektivnější. Autor zde bohužel v těchto navrhovaných obměněných

formulacích zapomíná, že i tak by se jednalo o užití krajní formulace „všude“. Jinak by tomu bylo snad jedině v případě, že by mluvčí využil vyjádření bez slova všude, např. „kam jsem dohlédl“ nebo „po podlaze“. Takováto formulace by však ztrácela na logické a sémantické síle. Něco jiného je však příklad, který autor uvádí na jiném místě (str. 39), a to: “I got back home and everyone was there” (*Přišla jsem domů a všichni tam byli*). Kde se jedná o „všechny členy rodiny“, což je pochopitelné a dovoditelné z kontextu. V takovémto případě by jistě bylo vhodné hovořit o ekonomickém aspektu. Tato formulace je jistě méně náročná pro mluvčího, avšak naopak více náročná pro posluchače. Můžeme tedy shrnout, že koncept ekonomického aspektu vzhledem ke zveličování, jehož základy zde Guest pokládá, je analyticky přínosný, avšak z hlediska Guestových příkladů špatně uchopitelný. Třetí, a zároveň i poslední z představovaných konceptů je aspekt zajímavosti. Autor zde na základě několika příkladů naznačuje, že krajních formulací (a celkově zveličování) může být užíváno jako prostředku ozvláštňujícího obyčejné vyprávění.

2.5 Drew, Sidnell, Inigo-Mora

Opomenout zde nelze ani několik dalších studií, které se také zabývají tématem krajních formulací. Tyto studie krajní formulace již pro své analytické účely pojímají jako terminus technicus, tj. nevěnují se již definicím ani jejich bližší specifikaci. Paul Drew ve své studii podobně jako i Norrick nebo Edwards operuje s nadřazeným pojmem přehánění, pod nímž následně rozlišuje krajní formulace stejně jako i hyperbolu. Jeho příspěvek se liší od ostatních primárně tím, že staví proti sobě institucionální komunikaci a každodenní rozhovory. Drew na základě několika příkladů ze soudních líčení stejně jako i rozhovorů mezi doktorem a pacientem ukazuje, že nepreciznost sdělení, tedy např. i užívání krajních formulací může být v těchto komunikačních událostech příčinou obtíží v komunikaci. Následně tedy v takovém rozhovoru dochází k reformulaci sdělení, tj. opravě (*other-initiated other-repair*), popř. k vyjasňujícím otázkám, tedy iniciaci opravy (*other-initiated self-repair*). Podívejme se na tomto místě jen ve stručnosti na příklad rozhovoru, v němž doktor reformuluje (tzv. „uvádí na pravou míru“) vyjádření svého pacienta.

Příklad 4

Drew, 2003: 920 - ENT Oncology: D = Doctor; P = Patient

Onkologie: D = doktor; P = pacient

- 1 D: He might want to give you some radiotherapy to the neck as well.
Možná Vám bude chtít také dát nějakou radioterapii na ten krk.
- 2 (0,5s)
- 3 P: But you mean I need that after the operation.
Ale Vy myslíte, že to budu po té operaci potřebovat.
- 4 (0,3s)
- 5 D: Yes
Ano
- 6 (0,7s)
- 7 P: I would=
Já bych=
- 8 D: =For about four to six weeks.
=Tak na čtyři až šest týdnů.
- 9 (0,2s)
- 10 P: I see that's eh- (0.7) they d- (.) >they< do that with everybody (don't they)
Chápu, eh- (0,7s) oni t- (.) >oni< to dělají tak u každého (nebo ne)
- 11 (1,1s)
- 12 D: It's very often the case yes.
Je to velice časté ano.

Jak objasňuje ve své analýze Drew, z doktorovy odpovědi na řádku 12, která následuje po delší pauze, je patrné, že se orientuje na větší preciznost svého sdělení. Doktor zde modifikuje vyjádření svého pacienta (řádek 10), a to tak, že ukazuje, že ne nutně každý pacient musí procházet takovým ošetřením. Vysvětluje tedy, že se jedná o běžný postup, ke kterému však nedochází u sta procent všech pacientů s danou anamnézou. Následně Drew v článku na srovnání těchto institucionalizovaných rozhovorů s běžnými každodenními rozhovory ukazuje, že takováto míra preciznosti není a ani nemůže být v běžné konverzaci vyžadována. Cituje na tomto místě Garfinkelovy „krizové“ experimenty, čímž ilustruje, že vyžadování přílišné preciznosti by mohlo vést k narušování komunikačního principu a dokonce i následnému selhání komunikace jako takové.

Institucionální komunikací se ve své studii zabývá i další z autorů, Jack Sidnell, ve svém článku *There's risks in everything: extreme-case formulations and accountability in inquiry testimony* z roku 2004. Sidnell ve své studii analyzuje audiovizuální nahrávku svědectví o příčinách kontaminace vody v malém městě v Ontariu, v Kanadě. Zkoumá strategie vyhýbání,

přičemž jak ilustruje, právě užívání krajních formulací umožnilo ministrovi vyhnout se ve výpovědi převzetí odpovědnosti za obviněných aktivitu.

Podobně jako Sidnell se politickému řečovému projevu věnuje i Isabel Inigo-Mora (2007), která ve svém článku analyzuje užívání a výskyt krajních formulací ve španělských předvolebních debatách a anglických panelových diskusích. Inigo-Mora zde opětovně zdůrazňuje poznatek, kterým se zabývá do větší hloubky Edwards, a to, že krajní formulace jsou ve své podstatě velice slabé, resp. je až extrémně (můžeme říci i krajně) jednoduché je vyvrátit. Stačí totiž nalezení jediného protipříkladu a jejich platnost je ohrožena (str. 343). Na tomto místě autorka však také zmiňuje jejich vysokou frekventovanost, která je částečně v rozporu se skutečností, že je lze velice snadno popřít. Důvodem pro takovéto řečové chování může být, že jsou krajní formulace většinou ostatními mluvčími akceptovány a orientují se na jejich volnější, tedy nikoliv doslovný význam (str. 343; podobně i Edwards, 2000). Jak je vidět, autorka ve své studii navazuje na studie předcházející, avšak tyto doplňuje o další poznatky. Její práce oproti ostatním zmiňovaným vyniká hlavně metodologicky. Celkově se v jejím materiálu vyskytlo 48 krajních formulací, které následně rozděluje do pěti kategorií. Objevují se zde i dvě poměrně diskutabilní, a to (a) extrémní adjektiva, adverbia a superlativy (tedy nejvyšší stupeň, který má implikovat maximální, popř. minimální hodnotu dané škály stanovené odpovídajícím adjektivem n. adverbium) a podobně i (b) skupina číslovek, v níž za příklad uvádí „mil veces“ (*tisíckrát*). Inigo-Mora v tomto případě argumentuje tím, že ačkoliv se nejedná o krajní formulaci ani z matematického ani ze sémantického hlediska, domnívá se, že je tato formulace jakožto krajní užívána v komunikaci (str. 349). Podíváme-li se však na dřívější Norrickovy definice, zdá se být více než zřejmé, že bychom toto měli označit spíše za nadhodnocené tvrzení než za krajní formulaci. Zajímavé je na druhé straně zmínění pojmu tzv. intenzifikátorů, popř. intenzifikátorů jakožto protipólu usměrňovačů, o nichž hovoří ve svém článku Edwards. Inigo-Mora jejich výskyt demonstruje ojedinělým příkladem „absolutamente nada“ (*absolutně nic*), který se v jejích datech vyskytl. Později na základě dat analyzovaných v této práci, uvidíme, že se tento prostředek, zdá se, objevuje v komunikaci poměrně často. Inigo-Mora komentuje také opakované užívání stejné krajní formulace v rámci jedné repliky, k němuž dochází i ve zde analyzovaných datech. Inigo-Mora toto spojuje s překryvy replik a „bojem o slovo“, ale i s vyjádřováním podpory nebo sounáležitosti.

Autorka svou studii doplňuje také o několik statistických údajů, z nichž vyplývá, že výskyt krajních formulací v různých typech nahrávek se liší, a to dokonce tak, že v politických debatách se vyskytuje zhruba dvakrát tolik krajních formulací než v běžných rozhovorech.

Zdá se tedy, jak autorka uzavírá, že politická mluva upřednostňuje užívání krajních formulací, a to jako prostředku persvazivní funkce.

2.6 Nekvapil

Na posledním místě je nutné také zmínit nejaktuálnější z příspěvků k definici krajních formulací, kterým je stručný příspěvek Jiřího Nekvapila sepsaný pro Nový encyklopedický slovník češtiny online. V tomto encyklopedickém hesle je možné nalézt stručnou definici krajních formulací, resp. bylo by možné říci základní esenci o krajních formulacích, kterou na tomto místě také uvádím.

Nekvapil (v tisku)

Termín pro takové formulace, které nějakou skutečnost prezentují z hlediska jejich minimálních nebo maximálních parametrů, tedy jako krajní případ (odtud původní angl. pojmenování „extreme case formulations“), např. „Nic se mi nedaří“ (jako odpověď na otázku „Co je s tebou?“). [...]

Důležitý je také odkaz na souvislost krajních formulací s tzv. managementovými souhrny, které poměrně úzce souvisí i s tematickým zaměřením této práce.

3. Výzkumné otázky a cíle

Prvním z cílů této práce je formulovat definici krajních formulací. Prvotní forma této definice byla prezentována v příspěvku na konferenci časopisu Biograf (Zaepernicková, červen 2015). Cílem této studie je tedy tuto prvotní definici upravit a zpřesnit, a to i na základě později nahaných materiálů, stejně jako i materiálů nových, která laskavě na žádost vedoucího mé práce Jiřího Nekvapila k výzkumným účelům poskytl Martin Hájek z Institutu sociologických studií.

Jak již bylo zmíněno dříve, v dosavadních studiích byla následována především definice, kterou ve svém článku z roku 1986 zavedla Anita Pomerantz. Tato definice vymezuje krajní formulace spíše než za pomoci určitých kritérií, uváděním konkrétních příkladů. Podle dané definice se tedy jedná o formulace, které obsahují slova jako „vždy“, „úplně“ nebo „nikdy“. Edwards (2000) doplňuje výčet krajních formulací o zevšeobecnění na sémanticky extrémní formulace, tj. takové formulace, které určitý jev nebo objekt představují za pomoci jeho minimálních nebo maximálních vlastností. Tyto formulace přitom, jak Edwards zmiňuje, zasahují do mnoha gramatických kategorií – může se jednat o přídavná jména, zájmena nebo příslovce. Důležité jsou s ohledem na vymezení krajních formulací i Norrickovy poznámky, ve kterých varuje před směřováním krajních formulací a nadhodnocených tvrzení a hyperbol. Cílem této práce je poskytnout definici informovanou o již získané poznatky a doplněnou o poznatky nové.

Druhým z cílů této práce je objasnit motivaci respondentů pro užívání krajních formulací ve výzkumných rozhovorech, a tím i poukázat na možnost jejich využití v kvalitativním výzkumu. Východiskem pro analýzu motivace respondentů je předpoklad, že mluvčí se orientují i ve výzkumných rozhovorech na konverzační maximy (Grice, 1970). S tímto druhým cílem souvisí také hypotéza o desémantizaci určitých krajních formulací. Zdá se totiž, že určité druhy krajních formulací (patrně vlivem jejich nadužívání) ztrácejí na svém významu a sémantické platnosti. Cílem předkládané práce je tedy také vyjádřit se na základě analyzovaných dat k této hypotéze. Související otázkou na tomto místě je také, jsou-li krajní formulace vůbec z vědeckého a analytického hlediska důležité, tedy je-li opravdu důležité dbát na jejich výskyt a je možné na jejich základě něco usuzovat. Možností také je, jak naznačují již jiné studie, např. Guestova práce, že užívání krajních formulací a jejich význam je součástí procesu konvencionalizace, což vede k tomu, že jejich sémantická platnost je redukována.

Zajímavou, i když v této práci spíše pouze okrajovou otázkou také je, jakým způsobem mohou k definici a možné interpretaci krajních formulací napomoci poznatky z jiných oborů, tj. jestli je vhodné přistupovat k analýze podobných materiálů více multidisciplinárně. V předkládané práci se proto alespoň částečně snažím ukázat možné využití fonetických poznatků k analýze krajních formulací, stejně jako poukázat i na souvislosti s různými analytickými koncepty z psychologie a částečně i sociologie¹.

¹ Mé poděkování v tomto ohledu patří na jedné straně ostatním účastníkům konference Biograf, kteří byli primárně sociologicky zaměřeni a umožnili mi tak svými dotazy nahlédnout na problematiku krajních formulací z jiného úhlu. Stejně tak na druhé straně patří mé poděkování i doc. Mgr. Martinu Hájkovi za poskytnutí materiálů k analýze pocházejících od studentů sociologie, kteří však nejsou ve svém studiu zaměřeni na lingvistiku.

4. Materiály a východiska

Zde analyzované materiály pochází ze dvou zdrojů. První z nich vznikly primárně pro účely mezinárodního projektu GLOBLINMED (Globalization and society and family plurilingualism in European medium-sized language communities) realizovaného na Ústavu obecné lingvistiky na FF UK v Praze v letech 2014 až 2016. Druhé z nich pochází z rozhovorů realizovaných studenty sociologie pro výzkumné účely Institutu sociologických studií.

Projekt GLOBLINMED, při jehož realizaci byly pořízeny první z analyzovaných materiálů, se zabývá předáváním jazyků v multilingvních rodinách, přičemž důraz je kladen na možnosti zachování středně velkého jazyka v konkurenci jazyka většího (např. čeština – angličtina). Tento grant je zároveň realizován ve Španělsku, Dánsku, Litvě, Nizozemí a Estonsku.

Celkově bylo pro tento projekt nahráno 9 prvních rozhovorů, z nichž pro účely této práce byl využit pouze výběr z nich. Analyzovány nebyly rozhovory, jejichž špatná akustická kvalita znemožňuje přesný záznam řečených slov. V takovýchto nahrávkách je sice možné dovést význam celkové promluvy a také z kontextu usuzovat na špatně rozpoznatelná slova, není však vhodné ani možné na tomto základě rozhodovat mezi minimálními páry, jichž se mnoho krajních formulací účastní (např.: /ňegdo/ x /ňigdo/). Bylo také dbáno na možnost srovnatelnosti dat, a proto byly dopodrobna analyzovány 3 rozhovory v celkové délce 3 hodin a 36 minut, v nichž nevariuje osoba výzkumníka (viz Inigo-Mora, 2007). Doplňkově byly také analyzovány čtyři interview od ostatních výzkumníků, stejně jako i dva další rozhovory, které nakonec nebyly součástí nadřazeného projektu.

Jedná se o polostrukturované rozhovory s matkami z vícejazyčných rodin. V souladu s výzkumnými otázkami a designem zastřešujícího mezinárodního projektu bylo pro výběr zúčastněných rodin zvoleno účelové vzorkování. Zvolená účelová kritéria byla poměrně striktní, přičemž zahrnovala: (a) matku české národnosti, (b) otce cizince, (c) minimálně jedno dítě ve věku 6 až 15 let a (d) pobyt otce v ČR nepřesahující dobu 25 let.

Jednotlivá interview jsou dlouhá přibližně jednu hodinu, přičemž v ideálním případě se výzkumník omezoval pouze na responzní signály (*hm, jo, aha, jasně*) a příp. kladení otázek, které měly sloužit k podnícení dalšího vyprávění respondentek. Rámec těchto otázek byl dán dvojím způsobem, a to: (1) rámcové otázkové a tím i tematické okruhy byly stanoveny předem; byly diskutovány výzkumným týmem ještě před samotným průběhem jednotlivých výzkumných rozhovorů a (2) otázky se také odvíjely od aktuálního průběhu daného rozhovoru, neboť se jednalo, jak již bylo řečeno, o rozhovory polostrukturované. Interview

bylo vedeno vždy v českém jazyce, přičemž rozhovoru kromě respondentky a výzkumníka mohl být přítomen i další účastník (dítě, manžel). Zde prezentované příklady pochází však většinou z rozhovorů, popř. částí rozhovorů, u nichž byla přítomna pouze dvojice výzkumník – respondent, resp. výzkumnice a respondentka.

Rozhovory byly zaznamenány na digitální záznamník a následně byly celé nahrávky nebo alespoň jejich části transkribovány podle pravidel konverzační analýzy. Pokud to daná data vyžadovala, byly využity i možnosti pro záznam prozodických zvukových kvalit, tj. relevantních změn v oblasti hlasitosti, výšky, temporálních charakteristik řeči a barvy hlasu. Záznam těchto prozodických aspektů vychází z transkripce, kterou navrhuje pro tyto účely Sczcepek-Reed (2006). Transkripční konvence, stejně jako jednotlivé zvláštní využívané symboly jsou uvedeny a popsány v *Příloze 1: Transkripční konvence* na konci této práce.

Druhá část materiálů získaná od Martina Hájka z Institutu sociologických studií zahrnuje celkem 10 rozhovorů. Tyto rozhovory se tematicky různí. Několik z těchto rozhovorů bylo nahráváno s policisty, jiné s „běžnými občany“. S policisty byly vedeny rozhovory o jejich službě, naopak s ostatními respondenty se jednalo o rozhovory o dělbě prací v rodině atd. Rozhovory pocházely od různých výzkumníků a byly přepsány různě, neboť je přepisovali právě sami tazatelé. Pouze v několika rozhovorech projevil přepisovatel snahu zaznamenávat určité zvukové kvality, v ostatních případech se jednalo o pouhý ortografický přepis sdělení. Nahrávky jednotlivých rozhovorů mi bohužel nebyly přístupné. Tyto materiály byly do analýzy a výzkumy zařazeny především z toho důvodu, že byly nahrány studenty sociologie, tj. mluvčími, kteří byli zcela naivní vzhledem k cílům tohoto výzkumu (rozhovory byly nahrávány za zcela jiným účelem). Cílem bylo získat materiály od osob neovlivněných studiem krajních formulací (ani lingvistika jako taková), tedy takové rozhovory, v nichž se tazatel řídí vlastním jazykovým instinktem rodilého mluvčího a nikoliv svým jazykovědným vzděláním.

4.1 Výzkumné interview

Výzkumné interview je stěžejním zdrojem získávání dat v sociálním výzkumu, tzn. i v oblasti sociolingvistiky. Jak uvádí Hájek, Havlík a Nekvapil (2014) má interview již několik desetiletí významné postavení nejen v sociologii, ale i ve společnosti jako takové. Toto tvrzení potvrzuje i Brenner (1981 cit. podle van den Berg, Wetherell & Houtkoop-Steenstra, 2003), který odhaduje, že více než 90% sociálního výzkumu je založeno právě na datech z výzkumných rozhovorů.

Interview jako výzkumná metoda vychází z běžného rozhovoru, který byl za tímto účelem formalizován. Ani tato formalizace však neodstranila přirozenost, která je běžnou součástí každodenního rozhovoru (Hájek, Havlík & Nekvapil, 2014). Rozhovor je diskurzivním aktem, který je produkován společně všemi účastníky, tj. výzkumník je do jeho produkce zapojen ve stejné míře jako respondenti (van den Berg, Wetherell & Houtkoop-Steenstra, 2003). Je však i přesto nutné mít na paměti, že narozdíl od každodenních rozhovorů je výzkumný rozhovor speciálním případem institucionalizované komunikace, v níž jsou role jednotlivých komunikantů spíše asymetrické. V tomto ohledu se interview podobá specifickým typům institucionální komunikace, jako jsou rozhovory mezi doktorem a pacientem, popř. situace výslechu u soudu nebo na policii. Výzkumník má ve své roli možnost klást otázky a je zároveň tím, kdo rozhovor iniciuje, vede a určuje, kdy má být ukončen. Naopak respondent je ve výzkumném rozhovoru (narozdíl od rozhovoru každodenního) „ohniskem“. Respondent má tedy větší „prostor“ se vyjadřovat, resp. je mu přisouzeno více replik, které jsou zároveň rozsáhlejší – jedná se o vyprávěcí sekvence, v nichž je respondentovi do značné míry poskytována volnost k tomu, aby se vyjádřil k tomu, co sám považuje za relevantní a zajímavé vzhledem k tématu výzkumného projektu.

S ohledem na tuto nízkou strukturovanost výzkumných rozhovorů (v kvalitativním výzkumu) a vysoký aspekt vyprávění bývá někdy mylně předpokládáno, že je možné ze získaných informací vyjít za hranice kontextu těchto rozhovorů (van den Berg, Wetherell & Houtkoop-Steenstra, 2003). Respondent bývá za těchto předpokladů nahlížen jako nádoba předem daných dat, která je nutno z nádoby za pomoci různých strategií vedení rozhovorů „sesbírat“ (ibid.). Před podobným přístupem k informacím získaným od respondentů varuje i Alvesson (2003), když upozorňuje na nesprávnost pojmání respondentů jako morálních pravdomluvných mluvčích, kteří jednají ve službách vědy a produkují data, která osvětlují jejich vnitřní stavy a pocity. Z těchto důvodů je nutné chápat výzkumná interview jako sociálně specifické kontexty. Tyto jsou vyjednávány v interakci mezi výzkumníkem a respondentem, přičemž následně jsou v takto nadefinovaných kontextech lokálně utvářeny odpovědi. Výzkumné rozhovory proto představují samy o sobě zajímavý výzkumný objekt, který je vhodné a nutné analyzovat.

Jak uvádí van den Berg, Wetherell a Houtkoop-Steenstra ve své předmluvě ke knize *Analyzing Race Talk* s podtitulem *Multidisciplinary Approaches to the Interview* (2003: 1 - 6) ve vědecké komunitě bylo doposud možné rozpoznat dvě skupiny, z nichž jedna pojímá výzkumné interview jako nástroj pro výzkum, zatímco druhá jako předmět výzkumu. V dnešní době dochází ke snaze propojovat poznatky obou skupin a začleňovat do výzkumu,

který se „opírá“ o informace získané z rozhovorů, i poznatky od skupiny druhé, která analyzuje interview jako zvláštní případ institucionalizovaného rozhovoru. Do této druhé kategorie, která pojímá výzkumné interview jako předmět výzkumu, spadá i tato práce.

4.1.1 Motivace respondentů a výzkumníků

S ohledem na téma krajních formulací se jako důležité jeví zmínit i možný terapeutický aspekt, který může výzkumný rozhovor pro respondenta představovat. Výzkumné interview, jak píší Hiller a DiLuzio (2004), se může ve značné míře podobat terapeutickému rozhovoru, a to obzvlášť v případě, že je respondent vyzýván k tomu, aby vyprávěl svůj osobní (životní) příběh, jak je tomu právě v datech, která jsou v této práci analyzována.

Podobnost s terapeutickým sezením je možné spatřovat v orientaci na respondenta a jeho osobní zkušenosti a pocity. Dotazovanému je navíc (často narozdíl od běžné každodenní konverzace) poskytován široký prostor pro sebevyjádření, přičemž dotazovatel jeví o respondentovo vyprávění a prožitky skutečný zájem a v ideálním případě mu aktivně naslouchá. Výzkumné rozhovory bývají často poměrně dosti časově náročné a v některých případech se mohou dokonce rozkládat do několika setkání. Také je stejně jako v terapeutické praxi i u výzkumných rozhovorů důležité utvoření důvěrného vztahu mezi oběma aktéry. Narozdíl od terapeutických rozhovorů je však terapie pouze vedlejším produktem výzkumných rozhovorů. Respondent však určitý takový terapeutický účinek může pociťovat a prožívat, a to například tak, že si během svého vyprávění často uvědomí i aspekty, jichž si dosud nevšiml, protože neměl například dostatečný prostor se jimi do takové hloubky nerušeně zabývat. Takovéto náhlé poznání verbalizuje respondentka v příkladu 1 *Odpovědnost za dyslexii*.

Příklad 5: Odpovědnost za dyslexii (Zaepernicková, AO_2015)

AO = respondentka; EZ = výzkumnice (jména v transkriptu byla pozměněna)

779 AO: jak v angličtině tak v češtině, kdežto lukas ten starší, (.h)
780 ten je zase nejhorší čtenář v ročníku, (.h) protože je, on je
781 dyslektik. (.h)
782 EZ: jo hm
783 AO: takže: tam se to komplikuje: (.h) a nevím jestli jako tím že sem
784 ho vystavila:, (.h) **to mě teda vlastně teďka ani nenapadlo** jestli

785 sem ho teda vystavila tim, těm pěti jazykům, jestli sem mu to trošku
786 jako zavařila (.hh) v tom mozku ty spoje, to nevím, (.h)
787 EZ: ((smích))
788 AO: no v každým případě: je dyslektik a teďka s tím teda: chodíme do
789 poradny:, (.hh) a učí-, m m prostě s tím ňák pracujuj, (.h)
790 EZ: mhm

Tomuto úryvku v rozhovoru předchází poměrně rozsáhlá část, v níž respondentka hovoří o jazykovém vývoji svých dvou synů. Toto vyprávění, jak můžeme vidět zde, zakončuje respondentka tím, že rekapituluje aktuální stav jejich jazykových znalostí a úspěšnosti. Respondentka na tomto místě porovnává své dva syny, přičemž o svém starším synovi tedy říká, že je nejhorším čtenářem v ročníku (řádek 780). Následně doplňuje i příčinu tohoto stavu, a to, že její syn je dyslektik (řádek 781). Tento stav respondentka vnímá vzhledem ke vzdělávání a synově jazykovému vývoji jako problematický, což v rozhovoru označuje za komplikaci, tedy konkrétně slovy *tam se to komplikuje* (řádek 783). Ihned na to se opět snaží hledat příčinu tohoto stavu, a to přímo ve svém chování, o němž hovoří v rozhovoru dříve a zde na něj zpětně odkazuje nedořečeným *nevím jestli jako tím že sem ho vystavila:*, (řádky 783 a 784). Tuto nedořečenou úvahu respondentka přerušuje poznámkou, že v těchto kontextech o příčinách dyslexie u svého syna dosud neuvažovala (řádky 784 – 786). Napadá ji to až nyní v rámci výzkumného rozhovoru. Právě v této verbalizované sebereflexi můžeme vidět to, co bychom mohli označit za „terapeutickou“ součást výzkumného rozhovoru. Pro respondenta takovýto způsob rozhovoru představuje nové možnosti, jak uvažovat o vlastní životní situaci, a to v termínech a souvislostech, jak mu dosud nemuselo být umožněno. Důležitým bodem, v němž se výzkumný rozhovor naopak odlišuje od terapeutického, je to, že zde je většinou tazatel tím, kdo vyhledá respondenta, zatímco terapii vyhledává právě pacient. Respondent je vyhledán kvůli informacím a pozorováním, která může sdílet. S přihlédnutím k tomuto faktu vyvstává otázka, co bývá motivací respondenta pro účast ve výzkumu. Motivace výzkumníka je poměrně jasná, neboť vychází z jeho vědeckého zaměření a plnění daného projektu. Respondent však nebývá primárně motivován snahou pomoci vědě, jeho důvody bývají spíše subjektivní. Na otázku, co vede respondenty k účasti na výzkumu, se ve své studii *The Interviewee and the Research Interview: Analysing Neglected Dimension in Research* pokusili odpovědět Hiller a DiLuzio (2004). Hiller a DiLuzio si pro tyto účely zvolili tematiku migrantů v Kanadě, přičemž se blíže věnují právě významu interview pro respondenta. Shrnují celkem čtyři nejběžnější motivace respondentů pro účast ve výzkumu, a

to (a) terapeutický účinek, (b) lichotící aspekt, (c) možnost srovnání a (d) možnost vypovídat se. Lichotícím aspektem je zde míněno, že vyhledáním odpovídajícího respondenta a výzkumem daného tématu je zároveň implikováno, že příběh tohoto člověka je něčím zajímavý a výjimečný. S výjimečností souvisí také i dále uvedená možnost srovnání, která motivuje respondenty k účasti na výzkumu. Interview je v tomto případě vnímáno i jako možnost seznámit se s případy podobných lidí, kteří se výzkumu pravděpodobně také účastní.

4.2 Krajiní formulace

Jedním z cílů této práce, jak bylo předznamenáno již v jejích úvodních kapitolách, je poskytnout definici krajiní formulací, která by umožnila především výzkumníkům pracujícím s mluvenými projevy snadnější orientaci v nich a také jim poskytla možnost snáze s nimi operovat při analýze. Podíváme-li se na již dříve prezentované definice, z nichž některé byly již prezentovány v předcházející kapitole, že se tyto definice v mnoha bodech shodují. Ukažme si zde nejprve na výňatcích z jednotlivých studií základní kritérium, které spojuje většinu dostupných definic. Mohli bychom jej označit za kritérium maximality a minimality. Toto kritérium ve své práci reformuluje Anita Pomerantz, Hutchby a Woffitt (1998) je však ve své knize o konverzační analýze již využívají.

Úryvek 1: Hutchby & Woffitt, 1998: 209 - 210

[...] ‘extreme case formulations’. These are simply ways of referring to an object or event which invoke its *maximal or minimal properties*.

[...] ‚krajní formulace‘. Tyto jsou jednoduše způsobem odkazování k objektu nebo události, který evokuje jejich maximální nebo minimální vlastnosti.

Obdobně, nebo spíše skoro stejně o krajiní formulacích hovoří i Sidnell (2004: 753) a Nekvapil (v tisku).

Úryvek 2: Sidnell, 2004: 753

[...] ways of referring to an object or event that invoke its *maximal or minimal properties* [...]

Úryvek 3: Nekvapil (v tisku)

[...] které nějakou skutečnost prezentují z hlediska jejich *minimálních nebo maximálních parametrů*, tedy jako krajní případ [...]

Jak můžeme vidět v těchto úryvcích, krajní formulace jsou zde vymezovány především sémanticky. Takováto definice umožňuje rozpoznat krajní formulace nezávisle na jejich kontextu, neboť jsou identifikovatelné jako sémanticky extrémní výrazy, tj. výrazy které určitý jev popisují s ohledem na jeho *maximální a minimální vlastnosti*. Tuto základní definici vhodně doplňuje ve své studii Norrick, a to formulací *ECFs make claims involving the end points on scales, [...]* (Norrick, 2004: 1729; *krajní formulace jsou tvrzení označující koncové body na škálách, [...]*). Na základě těchto definic stejně jako i dostupných příkladů z analyzovaných řečových materiálů můžeme navíc doplnit, že krajní formulace představují párové pojmy. Systém krajních formulací je tedy podobně jako zmiňovaná škála symetrický, jak ilustrují i příklady v následující tabulce 1.

Tabulka 1: Krajních formulace vyskytující se v analyzovaných datech; zobrazeno symetricky dle jednotlivých párů krajních formulací (vždy pouze v základním tvaru)

MINIMÁLNÍ	MAXIMÁLNÍ
nic, ani ťuk	všechno
nikdo	všichni
nikdy	furt, pořád, vždycky
žádný	každý
vůbec, ani náhodou	naprosto, totálně, úplně, absolutně
nikde, nikam	všude
minimální	maximální

Jak můžeme podle tabulky vidět, systém krajních formulací je sice symetrický, toto však zároveň neznamená, že je i oboustranně vyvážený. Systém inklinuje více k pravé straně, tj. naznačuje, že slovní zásoba ilustruje tendenci mluvčích vnímat věci spíše v maximálních než minimálních pojmech. Tato tendence je dovoditelná z kognitivně-psychologického hlediska, podle něhož by měli lidé celkově preferovat spíše maximální než minimální hodnoty. Ukázkou této preference můžeme pozorovat i v metaforách, jak je prezentují Lakoff a Johnson (1980 a 2003). Příkladem této preference mohou být např. metafory „co je větší, to je lepší“, popř. „co je výše, je lepší“.

Vedle kritéria maximality a minimality, které můžeme vnímat jakožto kritérium sémantické, je součástí definic také funkční hledisko. Tyto zkoumané funkce ve své definici jasně a stručně shrnuje Nekvapil (v tisku), proto na tomto místě tuto část jeho definice uvádím.

Úryvek 4, Nekvapil (v tisku)

Pomerantz (1986), autorka tohoto pojmu, jím rozumí specificky užívané výrazy, které obsahují slova jako „vždycky“, „všude“, „úplně“, „žádný“, „každý“, „nikdo“; v rozhovorech, které analyzovala, mluvčí **k.f.** užívali jako přesvědčovací prostředek např. k obraně či ospravedlnění popisů a hodnocení. Jiní autoři doložili, že **k.f.** jsou užívány k zesílení účinnosti nebo dramatickosti tvrzení nebo jako strategie, jak se vyhnout zodpovědnosti za konkrétnější tvrzení [...]

Tato část již narozdíl od předchozí ryze sémantické zdůrazňuje nutnost zkoumání krajních formulací v kontextu. Stejně tak toto ilustruje ve své práci i Edwards, který projevuje názor, že preciznější definice krajních formulací než ta, která již byla poskytnuta Anitou Pomerantz, není možná a neměla by ani být blíže specifikována. To vše z toho důvodu, že krajní formulace jsou především kategorií uživatelskou, tj. její užívání je součástí jazykové kompetence rodilého mluvčího a nemělo by být ani nemůže být jednoznačně specifikováno nezávisle na interakčním kontextu.

Přihlédneme-li ke všem těmto faktorům a především k poslední zmíněnému argumentu, je jasné, že nemůžeme na tomto místě poskytnout nikterak vyčerpávající definici krajních formulací. Omezme se tedy pouze na to, že především zdůrazníme, že pouze sémantické kritérium pro identifikaci krajních formulací nestačí. Stejně pojmy totiž mohou být v jazyce užívány i v jejich doslovném významu, tj. mluvčí se jimi mohou snažit popisovat skutečnost. Pro ilustraci uvažme následující příklady.

Příklad 6: Sémanticky extrémní výraz (Zaepernicková, AO_2015)

AO = respondentka; EZ = výzkumnice (jména v transkriptu byla pozměněna)

- 331 AO: no no no, takže my sme se spolu vždycky: bavili anglicky, (.h)
332 no, a když se nám narodil nikolas, tak já sem na něj mluvila česky,
333 (.h) e:: david na něj teda mluvil anglicky, a když sme dohromady:,

334 **všichni** jako rodina, (.hh) tak sme měli: jako rodinnej jazyk
335 angličtinu. (.h)
336 EZ: mhm
337 AO: abysme rozuměli **všichni**, (.h)

Jak můžeme vidět v tomto příkladu, jedná se sice o užití sémanticky extrémního výrazu (řádky 334 a 337), nikoliv však krajní formulace. Toto je patrné i z konkretizace vyjádření na řádku 334, kdy respondentka jasně doplňuje, že výraz všichni v tomto znamená rodinu jako celek. Z předchozího kontextu je navíc jasné, že je tímto míněn pouze užší rodinný celek, tj. matka, otec a jejich dva synové. Podobně je tomu i v následující replice na řádku 337, kde respondentka již nedoplňuje, že opětovně hovoří o všech, resp. všech čtyřech členech rodiny. Sémanticky extrémní výraz *všichni* je zde tedy využíván, budeme-li hovořit v pojmosloví, kterého využívá ve své studii Guest, kvůli své úspornosti neboli ekonomii. Že se nejedná o krajní formulaci, je poté patrné pouze z celkového kontextu sdělení. Podobný, ale mírně modifikovaný příklad je ten, v němž respondentka popisuje nařízení, které se vztahuje k její pracovní funkci.

Příklad 7: Sémanticky extrémní výraz v předepsaném nařízení „Policajt“ (Zaepernicková, AO_2015)

AO = respondentka; EZ = výzkumnice (jména v transkriptu byla pozměněna)

225 AO: v podstatě/ v podstatě tím že sme mezinárodní firma a máme
226 pobočky asi ve stodvaceti zemích světa: (.hh) tak, e:: já zajišťuju
227 to abysme **všechno** co děláme, abysme dělali stejně\
228 EZ: mh mh
229 AO: takže prostě jak komunikujeme: s klientama:, aby prostě **všude**
230 bylo používaný stejný logo:, (.hh) stejný prezentace:, stejný
231 výpočty, prostě **všechno** aby: (.h) když se řekne:, e:: plej grup, to
232 je ta společnost pro kterou pracuju, (.h)
233 EZ: mhm mhm
234 AO: tak e:: aby **všechno** prostě bylo stejný\ ((polknutí)) takže
235 takove:j,
236 EZ: jo\
237 AO: takže sem takove:j (..) interní policajt. (.h) <a, a jako plácám
238 lidi přes ruce dyž, dyž dělaj něco co dělat nemaj no>

V tomto úryvku respondentka hovoří o nařízení, které se týká její pracovní náplně. Jedná se tedy opět o užití sémanticky extrémního výrazu, stejně jako i u příkladu předchozího, ale tento nenaplnuje pravý sémantický význam využitých slov na základě toho, že skutečně hovoří o plném počtu zúčastněných osob, popř. věcí (čtyři členové rodiny ze čtyř), ale protože hovoří o ideálním případě, který je v nařízení předepsán a má jej být dosaženo plněním odpovídajících pracovních povinností.

Jak tedy ilustrují oba zde předložené příklady, je nutné krajní formulace analyzovat v širším interakčním stejně jako i situačním kontextu. Užitečnou se z tohoto hlediska jeví aplikace pojmového aparátu z oblasti statistiky, v němž se operuje s termíny základní a výběrový soubor. Výběrový soubor přitom představuje výzkumníkem vybranou a analyzovanou skupinu, o níž má dostupná veškerá potřebná data. Tento soubor má být zároveň i reprezentativním zástupcem zkoumané populace, resp. základního souboru. Základní soubor tedy představuje celkovou populaci, na niž se výzkumník snaží své výsledky a závěry zobecňovat. Aplikujeme-li tyto pojmy na užívání krajních formulací, můžeme víceméně konstatovat, že v případě, že mluvčí vypovídá o celém základním souboru nebo se můžeme domnívat, že mluvčí alespoň zná dostatečně reprezentativní výběrový vzorek z daného základního souboru, o němž hovoří, snaží se popisovat objektivně realitu. Naopak v případě, že se máme důvod domnívat, že mluvčí zobecňuje na základní soubor na základě příliš malého nerelevantního výběrového souboru, můžeme předpokládat, že se jedná o užití krajní formulace.

4.3 Související termíny

Vhodné je také zohlednit teorie z jiných akademických disciplín, které se i když jen částečně zabývají prostředky, které jsou podobné krajním formulacím. Jedná se zde o teoretické (a částečně i analytické) koncepty, které mimo jiné zahrnují stejné sémantické výrazy, které je možné označit za krajní formulace. Obě z těchto teorií tyto extrémní výrazy pojmají pouze jako součást ucelené teorie, tj. analýza těchto prostředků není jejich cílem, nýbrž pouze prostředkem, který umožňuje nahlížet na širší problematiku. Takovýmto konceptem se zdá v oboru psychologie být tzv. *all-or-nothing thinking*, které bývá označováno také jako *Dichotomous Thinking* nebo *black-and-white thinking*. Jedná se přitom o diagnózu pacientova psychologického stavu, které se může právě mimo jiné projevat i využíváním krajních formulací. Ve filozofii a rétorice představují poté podobný koncept *argumenty ad populum*.

Podívejme se nyní ve stručnosti na oba tyto koncepty s ohledem na to, čím mohou rozšířit naše znalosti o krajních formulacích a jejich užívání.

4.3.1 All-or-nothing thinking

V psychologické a psychoterapeutické literatuře zabývající se úzkostnými poruchami a depresemi se jako jeden ze základních konceptů objevuje právě *myšlení všechno nebo nic* («all-or-nothing thinking») podobně jako i užívání tzv. *extremistických slov* («extremist words»). Jak objasňuje ve svém článku *Dichotomous thinking inventory* Oshio (2009), jedná se o sklon smýšlet o věcech v pojmech binárních opozic, např. „černý nebo bílý“, „dobrý nebo špatný“ nebo právě „všechno nebo nic“. Obdobným způsobem je konstruován právě i systém krajních formulací.

Oshio (2009) stejně jako Elliot a Smith (2010) akcentují, že extremistická slova stejně jako i all-or-nothing thinking celkově činí řešení problémů snažším a rychlejším, stejně jako i doplňují důležité emoční zabarvení daného vyjádření. Na druhé straně však tento způsob vyjadřování může vést k přemýšlení v extrémech a emoce přílišně jítřit. Navíc slova všechno-nebo-nic odvádí pozornost od zvládnání a řešení problémů. S ohledem na zde rozebíraná výzkumná interview může být důležitý právě tento bod, a to z toho hlediska, že užívání krajních formulací ve výzkumném rozhovoru může odkazovat na snahu respondenta (i když pouze podvědomou) vyhnout se bližšímu rozebírání daného tématu. Lingvistická vnímavost výzkumníka tak může v takovém případě napomoci tomu, že mu poskytne jasné vodítko, na co se v rozhovoru dále zaměřit, popř. čemu se věnovat v rozhovoru následném. Zde opět spatřujeme podobnost výzkumného rozhovoru s terapeutickým rozhovorem, stejně jako i paralelu v roli lingvisty, popř. sociologa a psychologa či psychoterapeuta.

Důležitou poznámkou je také komentář Elliota a Smith, v němž upozorňují na to, že slov všechno-nebo-nic může být užíváno dvojím způsobem. Jeden z nich je v psychologii vnímán spíše pozitivně, druhý naopak může indikovat psychickou poruchu. Elliot a Smith uvádí jako příklad toho, kdy je daných slov užíváno za účelem dosažení kýženého cíle, např. žádá-li dítě rodiče, aby mohlo zůstat déle venku, a argumentuje tím, že *tam všichni budou déle*. V rétorice i lingvistice bychom toto označili za projev persvazivní funkce. Příklad takového užití krajní formulace se objevil i v řečovém materiálu analyzovaném v této práci a na tomto místě ho uvádím.

Příklad 8: Persvazivní funkce krajní formulace „Basketbal“ (Zaepernicková, AO_2015)

AO = respondentka; EZ = výzkumnice

670 KM: nebo pěveckýho, vím že k nám přišli ty kulínský vybírat pak
671 přišel někdo třeba z nějakýho basketbalovýho týmu nebo todle, a já sem
672 se na všechno hlásila prostě, máma byla ze mě **úplně zoufalá**, říká
673 <↑+tlač>hele prostě co, ty budeš chodit na basketbal> (.h) jo: a
674 takhle, takže sem chodila no tak prostě na, a já sem **dycky** říkala
675 <vyšší>jo mami já hrozně chci a **všichni** tam budou (no tohleto)> (.h)
676 a vona jo všichni, a kolik se přihlásilo, čtyři nebo pět, a já sem
677 jako nechtěla u ničeho chybět,

Respondentka v části předcházející tomuto úryvku hovoří o volbě kroužků, tj. volnočasových aktivit pro své děti. V návaznosti na to srovnává postoj svých dětí a manžela ke kroužkům spolu se svým postojem k nim, když byla dítě. Na konkrétní situaci, resp. jejím reprodukování ukazuje, jak probíhal rozhovor mezi ní (jako dítětem) a její matkou. Zaměříme se zde především na řádek 675 a krajní formulaci *všichni*, která se zde vyskytuje. Jak je vidět i z následné reprodukované reakce maminky (řádek 676), využívá zde respondentka slova *všichni* pro jeho persvazivní funkci. Tuto maminka rozpoznává a iniciuje proto opravu, v níž žádá o upřesnění konkrétního počtu dětí, které se chtějí účastnit.

Druhou z funkcí, o nichž v psychoterapeutickém kontextu Elliot a Smith hovoří, je zrcadlení emočního rozpoložení prostřednictvím užívání těchto formulací. Může odkazovat na snahu vyvarovat se řešení problémů a zračit komplikované postoje k diskutované situaci nebo problematice. Elliot a Smith uvádí na tomto místě příklad takového vyjádření od jistého Thomase (str. 92).

Příklad 9

Elliot & Smith, 2010: 92

Thomas puts his newspaper down, unable to concentrate, and tells his wife that he'd better get going. "I didn't sleep a wink last night. I've been *totally* freaked about my sales quota this month. I'll *never* make it. There's *absolutely* no way. Sales *entirely* dried up with the slower economy, but the boss has *zero* tolerance for extenuating circumstances. I'm *certain* he's going to jump my case. It would be *absolutely* impossible to find another job if he fires me."

Thomas odloží své noviny, neschopen koncentrovat se, a sdělí své manželce, že by raději měl jít. „Poslední noc jsem oka nezamhouřil. Byl jsem naprosto šílený kvůli svým prodejním kvótám tento měsíc. Nikdy jich nedosáhnu. Neexistuje absolutně žádný způsob. Prodeje se naprosto zastavily s pomalou ekonomikou, ale šéf má nulovou toleranci pro polehčující okolnosti. Jsem si jistý, že můj případ přeskočí. Bylo by absolutně nemožné najít jinou práci, pokud by mě vyrazil.“

Elliot a Smith vysvětlují, že Thomas prostřednictvím užívání slov všechno-nebo-nic pokrývá realitu, přičemž jeho pocit úzkosti eskaluje. Zaměřuje se ve svém vnímání pouze na negativa, aniž by se pokoušel najít řešení daného problému. Z terapeutického hlediska orientace na formulace tohoto typu napomáhá odhalit, co je příčinou špatného psychického stavu pacienta a zaměřit se na rozbor tohoto tématu při setkáních s pacientem. V sociologickém výzkumu, stejně jako i v sociolingvistice mohou být krajní formulace vyskytující se ve výzkumném rozhovoru využity obdobným způsobem, a to jako východisko pro další výzkumné otázky. Užíváním krajních formulací totiž respondent, podobně jako pacient (Thomas) v tomto úryvku odkazuje k situacím, které ze svého hlediska vnímá jako problematické, tj. takové, které by měly být blíže zkoumány a analyzovány. Výskyt krajních formulací ve výzkumném rozhovoru by tedy měl být vnímán především jako prostředek k identifikaci důležitého výzkumného tématu, tj. tématu, které sami respondenti považují za podstatné. Ilustrujme si takovýto moment přímo na příkladu úryvku jednoho z rozhovorů s matkou z vícejazyčné rodiny.

Příklad 10: Krajní formulace jako indikátor problematické situace „Negace češtiny“ (Zaepernicková, AO_2015)

AO = respondentka; EZ = výzkumnice

- 518 AO: takže sem si řekla no já bych fakt na ty kluky chtěla u- mluvit
519 jako česky: (..) a začala sem to zkoušet už v tom španělsku když sme
520 byli:, (.h) potom když jako se rozmluvili: a, (.h) já nevím bylo jim
521 nákejch, (.h) šest čtyři:, tak sem na ně začala mluvit česky:/ tak
522 jako postupně, (.hh) a oni to **absolutně**, oni to **úplně** negovali.
523 prostě nemluv na nás tady tím jazykem, nás to nezajímá, (...)
524 EZ: ((zasyčení)) aha: hm
525 AO: nerozumíme ti, (.h) a vodpovídali anglicky. (.h)
526 EZ: mhm

527 AO: a já to chápu protože v podstatě všichni jejich kamarádi mluvili
528 španělsky katalánsky (.h) doma se mluvilo anglicky, (.h) a pro ně
529 ten jazyk byl **absolutně**: (.hh) no jako: (..) m:: no prostě je
530 nezajímá\ tak\ no byl pro ně jako: takovej nákej no. (.h)
531 EZ: mhm
532 AO: a:: (1s) takže vlastně přes-, když sme teda téhdá eště potom
533 eště žili v tom španělsku (.h) tak sem je naučila dobře, naučila sem
534 je barvy, počítat, (.h) a možná tak dobrý den něco, ale prostě **nic**
535 neuměli ve fi- ve finále. (.hh)

Respondentka v této části rozhovoru hovoří o jazykovém vývoji svých dětí, přičemž se zaměřuje na češtinu. V části následující ihned po tomto úryvku respondentka vysvětluje, že se jednalo o bod zlomu, v němž se rozhodla o přestěhování do České republiky. Na počátečních řádcích tohoto výňatku z výzkumného rozhovoru, respondentka popisuje, jak začala své syny učit češtině (řádky 518 – 522). Na řádku 522 poté prostřednictvím krajních formulací *absolutně* a *úplně* popisuje, jaký byl výsledek jejího snažení. Tento výsledek opětovně komentuje na řádcích 532 až 535, kde jej již doplňuje o více podrobností. Respondentka zde jasně vyjmenovává, že své děti naučila česky barvy, počítat a říkat dobrý den. Tento výčet potom shrnuje tak, že neuměly *prostě nic* (s důrazem na slově *nic*). V psychologických pojmech bychom zde mohli pravděpodobně hovořit právě o all-or-nothing thinking. Respondentka totiž, zdá se, zde s ohledem na jazykovou kompetenci vnímá pouze dva póly, a to *umět všechno* (mluvit na úrovni rodilého mluvčího) nebo *neumět nic*. Ze sociolingvistického hlediska můžeme usuzovat na to, že se jedná podle respondentky o určitou problematickou skutečnost, která představuje určitý bod v jejich rodinné jazykové historii. Proto tuto skutečnost tematizuje a následně i dále verbalizuje, že se jednalo o událost, která vedle k další události, a to přestěhování rodiny do České republiky (následující část rozhovoru, která není součástí zde prezentovaného úseku, ale bezprostředně na něj navazuje).

4.3.2 Argumenty ad populum

Formulace podobné krajním formulacím, v nichž navíc dominuje persvazivní funkce jazyka, je možné nalézt i v rétorice a filozofii, a to pod pojmem argumenty ad populum. Jedná se v tomto případě o užívání takových argumentů, které akcentují emoce naproti rozumu (Sanborn, 1955). Příkladem může být například následující sdělení.

Příklad 11

Walton, 1980

Everyone believes P. Therefore P is true.

Každý věří P. Proto je P pravda.

Podobné formulace a argumentační techniky je možné sledovat především v politických projevech. Krajním formulacím se podobají především, co do ohledu na jejich formu, tj. užívání stejných sémanticky extrémních výrazů jako i co do užívání pro účely přesvědčování.

5. Metoda

Metodologicky vychází tato práce především z etnometodologické konverzační analýzy, v jejímž rámci vznikl navíc i pojem krajních formulací. Částečně je předkládaná práce metodologicky inspirována i analýzou diskurzu stejně jako i teorií relevance a Griceovou teorií konverzačních maxim. Východiskem mi v práci byla také kognitivní lingvistika s jejím konceptem tzv. hedges (tento se objevuje hned v několika lingvistických disciplínách; např. i v analýze diskurzu a pragmatice), stejně jako i sociolingvistika a princip desémantizace z oblasti sémantiky. V následující kapitole ve stručnosti prezentuji teoretické pozadí jednotlivých metodologických odvětví, z nichž jsem při svém výzkumu vycházela.

5.1 Konverzační analýza

Jak již bylo předznamenáno dříve, základním metodologickým aparátem, o nějž opírám svou analytickou práci, je etnometodologická konverzační analýza. K tomuto tématu již bylo napsáno značné množství publikací (např. Hutchby & Wooffitt, 1998; Lerner, 2004; Schegloff, 2007), přičemž v českém kontextu a pro českou terminologii je zásadní Nekvapilův text (1999 – 2000) stejně jako i poměrně nedávný překlad Auerovy *Jazykové interakce* (1999, 2013).

Konverzační analýza, za jejíhož zakladatele je považován Harvey Sacks společně s jeho kolegy Emanuelem A. Schegloffem a Gail Jefferson, vychází z předpokladu, že konverzace je vysoce strukturovanou událostí, v níž každý z mluvčích pronášenými replikami vykonává určité sociální jednání. Východiskem pro tuto analýzu jsou proto především každodenní rozhovory, které nevznikly za účelem výzkumu. Z tohoto hlediska se proto může jevit problematické, využívat jejího aparátu právě k analýze výzkumného rozhovoru, jak je tomu ve zde předkládané práci. Jak však již jasně objasňuje i jedna z předcházejících kapitol, která se věnuje právě metodě a formě výzkumného rozhovoru, podobá se i tento v podstatné míře právě běžnému každodennímu rozhovoru. Můžeme tedy předpokládat, že i v rozhovoru výzkumném jednotliví aktéři prostřednictvím svých replik realizují určité sociální jednání. Toto by mělo být poté analyzovatelné prostřednictvím konceptů konverzační analýzy.

Data, z nichž konverzační analýza vychází, jsou poté nahrávky a především potom transkripty zaznamenaných rozhovorů. Transkripty by měly vedle plnohodnotné analýzy nezávislé na nahrávce umožnit také replikovatelnost prováděné analýzy. Měly by tedy poskytovat čtenáři dostačující informace pro to, aby byl schopen provést analýzu nezávislou na té výzkumníkově. Vedle důrazu na využívání každodenních rozhovorů, resp. přirozeného

řečového materiálu je jedním ze základních principů konverzační analýzy také nutnost toho, aby veškerá analýza vycházela právě a pouze z informací dostupných v rozhovoru samotném a ne z informací mimo něj.

5.2 Analýza diskurzu

Analýza diskurzu představuje oproti konverzační analýze spíše vedlejší metodologicko-teoretické východisko. Stejně jako i o konverzační analýze je v dnešní době dostupné velké množství publikací zabývajících se analýzou diskurzu. Prominentními autory jsou v této disciplíně například Margaret Wetherell nebo Jonathan Potter, kteří společně napsali i jednu ze základních knih věnujících se analýze diskurzu, a to publikaci s názvem *Discourse and Social Psychology: Beyond Attitudes and Behaviour* (1987). Jak právě v této knize autoři zdůrazňují, ačkoliv je analýza diskurzu poměrně mladou disciplínou, má své kořeny již ve filozofii. V dnešní době se analýza diskurzu užívá jak v lingvistice, tak i v psychologii, přičemž je nutné zdůraznit, že slovo diskurz bývá nejen ve vědecké literatuře dosti nadužíváno. Phillips a Jørgensen (2002) zacházejí dokonce tak daleko, že jej označují za módní pojem. I z tohoto důvodu proto může být celkem obtížné jasně vymezit, co analýza diskurzu a diskurz jako takový znamená. Právě Phillips a Jørgensen ve svém úvodu ke knize *Discourse analysis as theory and method* proto následně dospívají k jeho zjednodušené a zobecněné definici, a to, že diskurz představuje určitý způsob, jakým chápeme svět a mluvíme o něm, popř. o určitém aspektu světa. Analýza diskurzu se potom narodil od jiných lingvistických disciplín zabývá studiem větších jazykových úseků a podobami, kterých nabývají, když jsou užívány v různých doménách sociálního života (Jørgensen, Phillips; 2002: 1). Známymi příklady jsou například politický nebo vědecký diskurz, jehož analýzou se zabývali Wetherell a Potter.

Zvláštní odvětví analýzy diskurzu poté představuje kritická analýza diskurzu, jejímž zástupcem je především van Dijk. Jak ozřejmuje právě van Dijk, zabývá se kritická analýza diskurzu (*Critical discourse analysis (CDA)*) výzkumem, jak jsou v řeči a psaných textech přijímány a reprodukovány projevy dominance, sociální nerovnosti a zneužívání moci, a to nejen v sociálním, ale i politickém kontextu (van Dijk, 2001: 352). V kritické analýze diskurzu výzkumníci zaujímají ke zkoumané tematice jasná stanoviska a snaží se jasně pochopit, odhalit a nakonec i postavit sociálním nerovnostem. V tomto případě se tedy jedná o značně prakticky orientovaný výzkum.

5.3 Griceovy konverzační maximy

Jedním z důležitých teoretických konceptů uplatňovaných při výzkumu krajních formulací je koncept konverzačních maxim. Tento v souvislosti s krajními formulacemi využívá ve své diplomové práci i Guest, jak již bylo zmíněno v dřívější kapitole. Koncept konverzačních maxim stejně jako i kooperační princip postuluje ve své práci *Logic and Conversation* z roku 1970 Herbert P. Grice. Grice ve své práci hovoří celkem o čtyřech konverzačních maximách, které mluvčí v konverzaci dodržují v případě, že se řídí všeobecným kooperačním principem: „Ať je tvůj příspěvek k rozhovoru takový, jak je to žádoucí v kontextu, v němž se vyskytuje, s ohledem na akceptovaný účel a směr konverzační výměny, do níž jsi zapojen“ (Grice, 1970: 45 cit. dle Auer, 2014: 92). Gricem formulované konverzační maximy a jejich znění jsou následující (Auer, 2014: 92):

1. Maximy kvantity

1. Ať je tvůj příspěvek tak informativní, jak je (pro aktuální potřeby rozhovoru) třeba!
2. Ať tvůj příspěvek není informativnější, než je třeba!

2. Maximy kvality

Supermaxima: Usiluj o to, aby tvůj příspěvek k rozhovoru byl pravdivý!

1. Neříkej nic, co považuješ za nepravdivé!
2. Neříkej nic, pro co nemáš dostatečnou evidenci!

3. Maxima relace

Buď relevantní! (Mluv k věci!)

4. Maximy způsobu

Supermaxima: Mluv jasně a srozumitelně!

1. Vyhní se výrazovým nejasnostem!
2. Vyhní se víceznačností!
3. Vyjadřuj se stručně (Vyhní se zbytečné rozvláčnosti)!
4. Mluv uspořádaně!

Určitý důkaz existence platnosti konverzačních maxim můžeme najít přímo v rozhovorech. Mluvčí totiž sami signalizují nedodržování maximy a to uvozováním repliky tzv. „zajišťovacími formulacemi“ (*disclaimers*; Auer, 1999, 2013: 93). Ukázkou takové signalizace porušení maximy relace může být například následující výpověď:

Příklad 12: Porušení maximy relace „Já sem vodbočila“ (Zaepernicková, KM_2015)

KM = respondentka; EZ = výzkumnice

319 KM: (.) přestože voni sou zvyklý vodmalička se na něj vobracet
320 anglicky jo. von si teda [vybral pro ně tu angli]čtinu. [já sem,]
321 EZ: [jo: jasně] [hm] jo
322 KM: = jako vodbočila vod toho že já sem ho nepřesvědčila aby na ně
323 mluvil portugalsky:, protože: e: prostě s- nechtě:l/ protože: e:
324 prostě s- nechtě:l/ (0,6s) jednak že prostě už, že to pro něj bylo
325 takový jakoby dávný ta portugalština a ne: moc používaný vla[stně.
326 von to] jako používá pořád ve, v komunikaci se svejma rodičema že jo
327 ale:
328 EZ: [hm
329]

V tomto příkladu můžeme vidět, jak respondentka poukazuje na to, že se odchýlila od započatého tématu, k němuž se tedy v tomto okamžiku opět vrací a navazuje na ně. Respondentka zde využívá formulace „já sem jako vodbočila vod toho že“ (řádky 320 a 322), aby vyjádřila, že si je vědoma toho, že porušila maximu relace a nyní ji však opět sleduje.

Důležité je zmínit na tomto místě i to, že sledování kooperačního principu stejně jako i dodržování konverzačních maxim jsou si vědomi všichni účastníci hovoru, proto nedodržení maximy může být protistranou považováno za záměrné a vede proto následně také k implikaci jiného významu promluvy. Tak může být například význam odpovědi „No, máš pěkné boty“ na otázku „Jak mi to dnes sluší“ implikován jako „Dnes ti to nesluší, ale nerad bych tě urazil, proto ti pochválím alespoň boty“.

Předpokladem v rámci výzkumu krajních formulací tedy je, že i při jejich užívání by měl být sledován všeobecný kooperační princip, a tedy sledovány a dodržovány i jednotlivé konverzační maximy.

5.4 Hedges

Důležitým terminologickým konceptem, který by měl být chápán jako významná součást výzkumu krajních formulací, jsou tzv. hedges. Tento pojem vychází ze sémantiky a aktuálně se užívá hned v několika lingvistických disciplínách. V kognitivní lingvistice je možné se s tímto pojmem setkat v kontextu teorie prototypů, kde umožňují odlišit prototypické členy kategorie od členů méně prototypických. V pragmatice a analýze diskurzu došlo k rozšíření významu tohoto slova, přičemž, jak píše ve slovníku lingvistických a fonetických pojmů

Crystal, vztahuje se tento pojem ke skupině slov, která vyjadřují určité známky nepřesnosti a hodnocení. Jedná se například o slova jako *sort of, more or less, I mean, approximately, roughly* (Crystal, 2008: 227). Pojem hedges se ve svém textu *Hedging: A Challenge for Pragmatics and Discourse Analysis* zabývají do hlubší míry Markkanen a Schröder (1997).

Na tomto místě je koncept hedges zmíněn a uplatňován především s ohledem na slova spoluvyskytující se s krajními formulacemi. O těchto hovoří ve své studii i Edwards a Iñigo-Mora, a to jako o intenzifikátorech a usměrňovačích krajních formulací. Jedná se zde tedy o slova, která blíže zpřesňují míru dané krajní formulace.

5.5 Desémantizace a fonetické redukce

Jako další teoretický rámec je zde využíván také proces desémantizace, neboli tzv. sémantické vyprazdňování. Tento v kontextu krajních formulací, zdá se, by poměrně úzce mohl souviset i s konceptem hedges.

Desémantizace představuje jednu ze základních součástí procesů gramatikalizace, přičemž může být zjednodušeně popsána jako ztráta sémantického významu určitého slova. Určitý pojem tak přestává být používán v užším slova smyslu a jeho význam se tak začíná více rozšiřovat, přičemž však může dojít i k celkové ztrátě jeho původního významu. V rámci procesu gramatikalizace je s pojmem desémantizace často spojován i termín fonetických redukcí, který představuje také jednu z důležitých změn v gramatikalizačním procesu. Právě i proces fonetických redukcí je částečně uplatňován v analýze krajních formulací v předkládané práci. K fonetickým redukcím dochází především u vysoce frekventovaných slov. Často se navíc jedná o slova funkční, spíše než plnovýznamová.

6. Analýza a výsledky

V následující kapitole jsou prezentovány výsledky analýzy více než deseti výzkumných rozhovorů. Jak již bylo detailněji popsáno v dřívějších kapitolách, část materiálů se skládala z rozhovorů s matkami z vícejazyčných rodin, druhá poté z tematicky rozličných rozhovorů, které pochází z dat nahrávaných na Institutu sociálních věd. U rozhovorů z multilingvních rodin byly vedle transkriptů při analýze zohledňovány i dostupné nahrávky, přičemž zde byla věnována pozornost především preciznosti výslovnosti krajních formulací stejně jako i jejich zdůrazňování. U dat zaznamenaných studenty sociologie byla potom naopak věnována pozornost především replikám těchto studentů, a to s ohledem na jejich (ne)zohledňování krajních formulací, užívaných jejich komunikačním partnerem.

Ve všech zkoumaných rozhovorech bez výjimky se krajní formulace vyskytovaly, přičemž se zde v hojné míře objevovaly i sémanticky extrémní výrazy, které však z kontextového, popř. interakčního hlediska nenaplnovaly vlastnosti krajních formulací. Za krajní formulace nebyly navíc považovány ani superlativy přídavných jmen a adverbii, stejně jako ani další z hlediska kontextu extrémní výrazy. Příklad takového extrémního výrazu, který byl však následně s ohledem na definici krajních formulací vyřazen, je prezentován v následujícím úryvku.

Příklad 13: Extrémní výraz „Holohlavej dědeček“ (Zaepernicková, AO_2015)

AO = respondentka; EZ = výzkumnice

- 79 AO: a: mně bylo téhdá ((polknutí)) dvacetpět, (.hh)
80 EZ: mhm ((pousmání))
81 AO: a: říkala sem si, a: von, jako můj manžel už téhdá byl,
82 ((polknutí)) m::: už neměl vlasy,
83 EZ: mhm
84 AO: už byl holohlavej, nebo teda něco tam měl, ale velice málo
85 velice málo. (.hh)
86 EZ: ((smích))
87 AO: a jako jak člověk nemá vlasy, tak von vypadá daleko starší
88 normálně,
89 EZ: no jasně no
90 AO: no, (.hh) takže jako: on byl sice jenom o tři roky starší, ale
91 EZ: mhm
92 AO: vypadal jako kdyby to byl můj dědeček v zásadě, jo,

93 AO: nebo tak, nebyl to dědeček jo, ale tak já sem si říkala, (.hh)
94 ty jo s takovým starým chlape:m, abych šla na voběd, to se mi jako
95 tak ňák moc nechce, (.hh)
96 EZ: ((smích))

V této části rozhovoru respondentka hovoří o tom, jak se seznámila se svým manželem. Ačkoliv se jedná o výzkumný rozhovor, respondentka tuto část konverzace pojímá spíše jako vyprávění „historky“. Toto je možné sledovat mimo jiné i na řádcích 94 a 95, kdy respondentka reprodukuje své myšlenky. Právě reprodukováná řeč (popř. reprodukce myšlení) je výraznou součástí vyprávěných příběhů i v každodenních rozhovorech. Navíc toto vyprávění také víceméně naplňuje formu, kterou ve své práci o vyprávění formulují Labov a Waletzky (1997). V tomto úryvku je prezentována úvodní vyprávěcí sekvence, kde mluvčí popisuje, o koho se jednalo a za jakých okolností událost probíhala.

Protože se jedná o vyprávění příběhu, je patrné, že zmíněné extrémní výrazy jsou zde užívány především za účelem pobavení a ozvláštnění příběhu, což jak dokladuje například Guest (2004) je zároveň jednou z komunikačních funkcí krajních formulací.

Podívejme se v úryvku na řádky 84 a 92. Můžeme si zde povšimnout formulací *holohlavej a můj dědeček*, které jak je vidět i z celkové interakce, jsou i samotnou respondentkou pojímány jako extrémní. Můžeme tedy s jistotou říci, že se jedná o přehánění. Respondentka následně dokonce umírňuje extrémní platnost těchto formulací. Na řádku 84 po užití v tomto případě extrémního výrazu *holohlavý* dodává respondentka *nebo teda něco tam měl, ale velice málo, velice málo*. Zajímavé v tomto případě je také to, že respondentka s užitým výrazem *holohlavý* vlastně nakládá, jakoby se jednalo o krajní formulaci „nic“, což je patrné právě z následujícího *něco*, které je s předcházejícím kontrastováno. Vzniká nám zde tak škála holohlavý (0 vlasů) – něco na hlavě / velice málo – mít vlasy (100% vlasů). Pokud bychom tedy takto stanovenou škálou akceptovali, byli bychom patrně nuceni označit v tomto kontextu výraz holohlavý za krajní formulaci, a to jak ze sémantického, tak kontextového, tak funkčního hlediska.

Podobně je tomu i s výrazem „dědeček“, který respondentka na tomto místě opět využívá k dosažení humorného efektu, jak je patrné i ze smíchu na řádku 96. Podobně jako u předchozího výrazu zde dochází k opravě (self-initiated self-repair), a to na řádku 93, kdy jasně říká, že *dědeček to nebyl*. K oslabení extrémní platnosti slova dědeček využívá respondentka navíc již dříve hedge *v zásadě*, a to ihned za prvním užitím tohoto extrémního výrazu (řádek 92).

Jak je tedy patrné z těchto příkladů, zdá se, že otázka krajních formulací, je značně složitější. Na základě příkladů tohoto typu, bychom totiž mohli říci, že krajní formulací by mohl být takřka jakýkoliv výraz, je-li v rámci určitého kontextu využíván jako krajní případ vyjadřované vlastnosti. V rámci této práce byl však za základní východisko akceptován článek Anity Pomerantz a její výčet krajních formulací, proto tyto výrazy za krajní formulace v rámci této práce nepovažuji. Vzhledem k takovýmto příkladům se však zdá být vhodné, aby problematika kontextově extrémních výrazů byla v budoucnu předmětem dalšího výzkumu krajních formulací.

6.1 Hedges a orientace na maximy

Stejně jako i v datech analyzovaných Edwardsem a Inigo-Morou, spoluvyskytují se i ve zde analyzovaných datech krajní formulace s výrazy, které jejich extrémní platnost blíže upřesňují, tedy s tzv. hedges. Tyto jsou podobně jako i krajní formulace bipolární, tj. využívají se nejen k oslabení extrémní platnosti krajní formulace ale také k jejímu posílení. Formulace oslabující extrémní platnost jsou zde dle Edwardsova vzoru označovány za *usměrňovače*, a na druhé straně *intenzifikátory*.

6.2 Usměrňovače, upřesňování a opravy

O výskytu usměrňovačů, anglicky »softeners« hovoří ve své studii i Edwards. Usměrňovače zpřesňují platnost krajních formulací, přičemž jejich hodnotu posouvají na škále dále od krajních hodnot a tedy zároveň i blíže ke středu. V analyzovaných datech se však usměrňovače spoluvyskytují s krajními formulacemi výrazně méně než intenzifikátory. K zpřesňování, resp. uvádění platnosti krajní formulace na „správnou míru“ slouží spíše jejich následné opravy, popř. jejich doplnění o konkrétní příklady, resp. jejich výčet. Nejprve se na tomto místě podívejme na příklad změkčovače, následně potom uvádím právě i příklady následných oprav, stejně jako i příklady výčtů.

Příklad 13: Změkčovače „Všichni kromě Portugalců a Italů“ (Zaepernicková, AO_2015)

AO = respondentka; EZ = výzkumnice

900 AO: v tom španělsku to bylo úplně do očí bijící, protože jednak
901 španělé teda jí úplně v jiný doby, (.h) než my, (.) než američani

902 nebo češi, myslím si že <šepot> než už i jako> víceméně všichni
903 evropani, (.h) kromě Portugalců a možná Italů jo, (.h)

V tomto příkladu je možné vidět, že krajní formulace *všichni* na řádku 902 je uvozena usměrňovačem (tj. hedgem) *víceméně*. Tento umírňuje extrémní platnost krajní formulace. S ohledem na to, že tento hedge předchází krajní formulaci, bychom mohli usuzovat, že k procesování krajních formulací dochází ještě před jejich vyslovením. Dále můžeme však zároveň vidět, že k tomuto procesování dochází ještě i následně, a to dalším zpřesňováním platnosti krajní formulace *všichni* na řádku 903, kdy mluvčí uvádí, kdo se této krajní formulaci vymyká. Dodává tedy konkrétní příklady těch, kteří popírají absolutní platnost krajní formulace. Mluvčí zde tedy mluví o *víceméně všech*, tedy o všech *kromě Portugalců a možná Italů* (řádek 903). Podíváme-li se na tento příklad za pomoci teorie konverzačních maxim, je možné říci, že mluvčí si uvědomila porušení maximy kvality, a proto následně uvedla ještě další informace, které její předchozí tvrzení „uvedly na pravou míru“. K následnému uvádění příkladů po krajních formulacích, stejně jako i doplňování o různé komentáře upřesňující jejich platnost dochází v analyzovaných datech poměrně často. Navíc na těchto místech často dochází také k opravám (*self-initiated self-repair*). Příklad takovéto opravy a následného doplnění o příklad zde uvádím.

Příklad 14: Oprava na nepřesné hodně a doplnění o příklad „Furt pendluje“ (Zaepernicková, AO_2015)

AO = respondentka; EZ = výzkumnice

176 AO: takže:: teďka manžel dělá to, (.h) e: že pronajímá:: (.hh) e::
177 že pronajímá, nemovistosti ve španělsku. (.hhh)
178 EZ: mhm
179 AO: proto furt teda, nebo hodně pendluje. proto je prostě já nevím
180 třeba třicet procent času ve španělsku, šedesát procent plus minus
181 tady. (.h)
182 EZ: proto, mhm jo: mhm
183 AO: no a já, já sem teda vystudovala, (.) ((mlasknutí)) anglistiku:
184 a amerikanistiku:, (.hhh) na: f f ú ká, s tím že teda sem učila asi,
185 pět měsíců, což mě naprosto vyléčilo, z jakýhokoliv učení, ((smích))
186 EZ: ((smích))

V této části rozhovoru respondentka popisuje, jakou práci její manžel vykonává. Protože manžel pronajímá nemovitosti ve Španělsku, ale rodina žije v České republice, je manžel často na cestách mezi těmito dvěma zeměmi. Na začátku řádku 179 respondentka toto manželovo cestování nejprve označí slovem *furt*, toto však ihned vzápětí opravuje, a to na méně určité slovo *hodně*, na jehož první slabiku navíc klade důraz (řádek 179). Respondentka tedy využitou krajní formulaci na tomto místě vnímá jako problematickou, a proto iniciuje opravu, kterou zároveň ihned také provádí. Jak je možné vidět v pokračování repliky, respondentka, zdá se, nepovažuje ani formulaci *hodně* za dostatečně přesnou a informativní, a proto toto dále komentuje a doplňuje již o konkrétní procentuální odhad situace (řádky 180 a 181). V tomto příkladu můžeme opět vidět orientaci respondentky na maximum kvality, a to v její opravě nepřesné krajní formulace. Můžeme si však také povšimnout toho, že respondentka se na tomto místě orientuje i na maximum kvantity, kdy formulaci *hodně* nepovažuje na tomto místě rozhovoru za dostatečně informativní. Orientaci respondentky na obě maximy můžeme vidět i v jejím užívání hedgů *třeba* a *plus minus*. Podobné řečové chování můžeme vidět i v tomto úseku z rozhovoru s respondentkou JK, která se opět po užití krajní formulace opravuje na nepřesné *hodně*.

Příklad 15: Oprava na nepřesné *hodně* „Neříkám, že všichni“ (Zaepernicková, JK_2015)

JK = respondentka; EZ = výzkumnice

- 470 JK: protože, ale já to naprosto chápu, oni se absolutně nedovedou
471 vžít že jo do toho, jakoby do mé situace:,
472 EZ: mhm
473 JK: e:: nejen jakoby: chodit s cizincem, ale i žít třeba někde
474 v zahraničí, a, bohužel, to bohužel to pořád mám takovej pocit,
475 neříkám že všichni:, ale hodně česků, jakoby má pořád takový pocit
476 jakoby závisti a:, a vidí to všechno: nebo, já mys- takhle. my si
477 češi nevěříme podle mě obecně. jo, jo my se teda bereme za ten ňák
478 hrozně malý národ, všude v zahraničí je to úžasný a teď prostě:, ale
479 když už se někdo do toho zahraničí dostane: tak už to není dobře:,
480 tak mu to nepřejeme:, jo/ ale j- j- já neříkám, že všichni jo,
481 EZ: jasně:
482 JK: možná i, možná i já, to jenom jak já, jak mi to hodně otevřelo
483 oči když sem se dostala do té situace:

484 EZ: mhm
485 JK: jo:, takže prostě pro moje některé kamarády ani nebudu říkat
486 přátele, tak to bylo že (.h) no tak já sem teda zneužila tady někýho
487 řeka:, a teď se tam válím pod palmama,

V tomto úryvku z výzkumného rozhovoru respondentka hovoří o tom, jak se k jejímu bilingvnímu manželství (a zkušenosti) staví její okolí. Vysvětluje, že se mnoha starých známých setkala s nepochopením až odsuzováním a s určitou závistí. V předkládaném úryvku využívá respondentka dvakrát formulace *neříkám, že všichni* (řádky 475 a 480). Tato formulace je poměrně zvláštní, a to především s ohledem na to, že respondentka vlastně iniciuje opravu slova, které dosud nebylo vyřčeno. Tento příklad, zdá se, opět potvrzuje, že k opravám krajních formulací a jejich zvažování dochází již během plánování řeči, tj. před jejich uplatněním. Tyto formulace jsou tedy mluvčími v určitých případech vnímány jako problematické a jsou jako takové i verbalizovány. Respondentka v tomto příkladu tedy nejprve iniciuje opravu krajní formulace *všichni* a tuto následně (podobně jako v předchozím příkladu respondentka AO) opravuje na nepřesnou formulaci *hodně čechů* (řádek 475). Stejnou formulaci využívá respondentka i později na řádce 480, kdy již nevyužívá pro opravu slova *hodně*, ale hovoří dále pouze o *některých svých kamarádech* (řádek 485). Snahu respondentky o co nejpřesnější vyjadřování můžeme vidět nejen na jejím užívání krajních formulací, ale i například na jejím odlišování výrazů *kamarádi* a *přátelé* (řádky 485 a 486). Kromě dvojí opravy krajní formulace *všichni* je v tomto příkladu zajímavé i užití krajní formulace *všude* na řádce 478. Toto kontrastuje s opravami ostatních dvou krajních formulací, protože není v promluvě nijak zpřesňováno. A to i přesto, že stejně jako obě další krajní formulace také porušuje maximu kvality. Užití krajní formulace *všude* se však od obou krajních formulací *všichni* liší svou komunikační funkcí, která je součástí argumentu, který kritizuje chování Čechů. Na tomto místě je také poměrně vhodné zmínit, že u krajní formulace *všude* respondentka navíc využívá i zvukových prostředků, tedy zdůraznění k umocnění její platnosti.

6.3 Intenzifikátory a gradience

Vedle usměrňovačů se v kontextu krajních formulací hovoří také i intenzifikátorech, neboli anglicky o *intensifiers*. O nich hovoří především Inigo-Mora, přičemž v jejích datech zaznamenala pouze jediný výskyt takového vyjádření. Edwards intenzifikátory ve svém článku zmiňuje také, ale pouze okrajově. Intenzifikátory umožňují krajní formulaci ještě více

extremizovat, tj. posouvají jejich platnost za okraje škály, a to jak za maximální, tak i za minimální hodnotu. Tento způsob extremizace krajních formulací ilustrují následující dva příklady, přičemž oba pochází z odlišných zdrojů. První z nich je opět součástí jednoho z rozhovorů z bilingvní rodiny, druhý je naopak z rozhovorů s policejním strážníkem (tj. z dat nahrávaných na SOÚ AV ČR).

Příklad 16: Intenzifikátor „Čtení je průšvih“ (Zaepernicková, AO_2015)

AO = respondentka; EZ = výzkumnice

- 796 AO: přines teďka na vysvědčení první dvojku, (.h) a: no a vlastně
797 to, t- ten, to čtení je průšvih\ (.h) protože ten člověka pak brzdí
798 úplně všude, protože vlastně když si člověk pořádně nepřečte:, (.h)
799 EZ: no, jasně no, hm
800 AO: e: zadání slovní úlohy v matematice:, no tak sice může
801 matematiku mrskat, (.h)
802 EZ: hm
803 AO: ale pakliže si to přečte špatně, tak pak má špatně úlohu no:.
804 (.hh) takže:,

Respondentka na tomto místě srovnává školní výkony a jazykovou kompetenci obou synů. U staršího syna zmiňuje, že je disgrafik, a proto je velice špatným čtenářem. U čtení se poté zastavuje a vysvětluje, že právě čtení způsobuje obtíže nejen při učení se jazykům, ale například i v matematice při čtení slovních úloh. V předkládaném úryvku odůvodňuje své tvrzení, že *čtení je průšvih* (řádek 797) právě užitím krajní formulace spolu s intenzifikátorem. Vysvětluje tedy, že *ten člověka brzdí úplně všude* (řádky 797 a 798). Krajní formulaci *všude* tedy doplňuje o druhou krajní formulaci *úplně*, která zde plní funkci intenzifikátoru. Zdá se tedy, že sémantickou extrémnost výrazu *všude* nepovažuje pro aktuální komunikační cíle za dostačující, a proto ji ještě zintenzivňuje. Podobně je tomu i v následujícím příkladu, kdy se však jedná o extremizaci na druhém pólu pomyslné škály, tj. o minimalizaci už tak minimální hodnoty.

Příklad 17: Intenzifikátor „Praxe je praxe“ (SOÚ AV ČR, Rozhovor 6)

Četník = respondent; tazatel

- 1 Četník: Jediný, co se naučíte, tak se naučíte paragraf třicetosm a třicetdevět nazpaměť,
2 kterej potom po čase stejně zapomenete, nazpaměť si ho stejně nepamatujete,
3 protože je toho tolik, že se to všechno pamatovat nedá. A jinak si do praxe
4 nepřinesete **prakticky vůbec nic**. Protože praxe je prostě praxe, v praxi chodí
5 všechno jinak a člověk se učí tou praxí.
6 Tazatel: V jakým smyslu?

Tento úryvek pochází přímo ze začátku celého rozhovoru, přičemž respondent se patrně vyjadřuje k předem dostupné otázce, která mu byla poskytnuta v písemné formě. Respondent zde tedy popisuje, jaké znalosti je možné si s sebou přinést z teorie do praxe. Vysvětluje, že je možné se naučit paragrafy, ale že jinak si člověk nepřinese *prakticky vůbec nic* (řádek 4). Na jednom místě je zde použit nejen intenzifikátor *vůbec*, ale také usměrňovač *prakticky*, a to v pořadí usměrňovač – intenzifikátor – krajní formulace. Zdá se, že v případě kombinace intenzifikátoru *vůbec* a krajní formulace *nic* by navíc u tohoto mluvčího bylo možné mluvit o určitém jevu pro něj specifickém, neboť právě toto spojení využívá v rozhovoru mnohokrát. U jiných mluvčích se toto spojení buďto vůbec nevyskytuje, nebo je značně méně frekventované než právě u tohoto respondenta. Vhodné se zdá na tomto místě také zmínit Danešův článek z roku 2005 pojednávající právě o částici *vůbec*. Daneš tímto ukazuje, že právě částici *vůbec* je nutno vnímat jako poměrně zvláštní a odlišující se od ostatních, poměrně jednoznačnou se však zdá být její funkce jakožto intenzifikátoru.

K zintenzivnění extrémní platnosti krajních formulací využívají mluvčí vedle intenzifikátorů i řetězení několika krajních formulací za sebe, a to tak že jejich síla postupně graduje. Krajní vyjádření *ani slovo anglicky* je v následujícím příkladě doplněno o krajní formulaci *nic*, přičemž navíc dochází ještě k dloužení vokálu v tomto krátkém jednoslabičném slově.

Příklad 16: Gradience „Nedorozumění v rodině“ (Zaepernicková, JK_2015)

JK = respondentka; EZ = výzkumnice

- 504 JK: teď tam byly nedorozumění v rodině, někdo něco jo, a sme u
505 jazyka:\ jo, sme u jazyka, jo že prostě,
506 EZ: jo jasně
507 JK: e: tchýně neumí **ani slovo anglicky, ani slovo česky ni:c**. tak,
508 teď tam byly nedorozumění a teď, řekla sem já něco, a vona si to
509 špatně vzala, a naopa:k. a teď on to musel žehli:t.

510 EZ: no jasně

Na tomto místě v rozhovoru se respondentka vyjadřuje k jazykové situaci v rodině svého manžela (Kyperčana). Situaci, kdy maminka manžela nehovoří česky ani anglicky popisuje na řádku 507. Využívá k tomu nejprve krajního vyjádření *ani slovo anglicky ani slovo česky*. Toto následně doplňuje ještě i o krajní formulaci *nic*. Takovéto případy gradience nejsou v analyzovaných datech vůbec neobvyklé. Pro názornost na tomto místě doplňuji ještě jeden příklad gradience, tentokrát od respondentky AO. Jedná se o příklad, jehož část zde byla prezentována již dříve (příklad 10).

Příklad 17: Gradience „Negace češtiny“ (Zaepernicková, AO_2015)

AO = respondentka; EZ = výzkumnice

518 AO: takže sem si řekla no já bych fakt na ty kluky chtěla u- mluvit
519 jako česky: (..) a začala sem to zkoušet už v tom španělsku když sme
520 byli:, (.h) potom když jako se rozmluvili: a, (.h) já nevím bylo jim
521 nákejch, (.h) šest čtyři:, tak sem na ně začala mluvit česky:/ tak
522 jako postupně, (.hh) a oni to absolutně, oni to úplně negovali.
523 prostě nemluv na nás tady tím jazykem, nás to nezajímá, (...)
524 EZ: ((zasyčení)) aha: hm
525 AO: nerozumíme ti, (.h) a odpovídali anglicky. (.h)
526 EZ: mhm
527 AO: a já to chápu protože v podstatě všichni jejich kamarádi mluvili
528 španělsky katalánsky (.h) doma se mluvilo anglicky, (.h) a pro ně
529 ten jazyk byl absolutně: (.hh) no jako: (..) m:: no prostě je
530 nezajímá\ tak\ no byl pro ně jako: takovej nákej no. (.h)
531 EZ: mhm

Respondentka v této části vypovídá o tom, jak se snažila své syny ještě během jejich pobytu ve Španělsku naučit česky. Vysvětluje, že její snažení skončilo neúspěchem, a to proto, že její synové češtinu negovali. Tuto negaci navíc doplňuje o dvě za sebou následující krajní formulace, a to nejprve *absolutně* a poté *úplně*, které je navíc i zvukově umocněno umístěním důrazu (řádek 522). Navíc krajní formulaci *absolutně* respondentka opětovně využívá i vzápětí v následující replice (řádek 529), tam se však následně opravuje na výpověď bez krajní formulace.

6.4 Zvukový obraz krajních formulací

Zajímavý pohled na krajní formulace nabízí vedle dalších lingvistických metodologických a teoretických aparátů (konverzační analýza, analýza diskurzu, hedges, konverzační maximy) i akustická analýza. Tato představuje pouze okrajovou část analýzy realizované pro účely předkládané práce, tj. jedná se spíše o jakousi pilotní analýzu, jejímž cílem bylo ověřit, jestli tento analytický způsob může nabídnout zajímavé výsledky. Na tomto místě byla realizována pouze poslechová, nikoliv instrumentální analýza akustického signálu. I tato však, zdá se, umožňuje získat nové inspirativní poznatky.

Na tomto místě byly analyzovány nejen krajní formulace, ale všechny sémanticky extrémní výrazy. Cílem bylo zjistit, jestli se krajní formulace a sémanticky extrémní výrazy, které však nejsou krajními formulacemi, mezi sebou liší svou zvukovou manifestací. Pro tyto účely byly proto vybrány dva zvukové aspekty, a to na jedné straně umístění kontextového větého přízvuku (neboli důrazu) a naopak na druhé straně fonetické redukce. Již u několika dřívějších příkladů byla okrajově zmíněna i zvuková podoba analyzovaných krajních formulací. Nejen tyto, ale i ostatní analyzované výskyty naznačují, že v případě, že na sémanticky extrémním výrazu kontextový větý přízvuk umístěn je, jedná se právě o krajní formulaci. Naopak pokud ve výslovnosti sémanticky extrémního výrazu dochází k redukčním, s velkou pravděpodobností se nejedná o krajní formulaci. Toto je v souladu i s poznatkem, že sémanticky extrémní výrazy jsou ve výzkumných rozhovorech vysoce frekventované. Vysoko frekventovaná slova často redukovaná podléhají, jak dokládá ve své práci i Bybee (2003). Naopak krajní formulace nejsou v rozhovorech natolik frekventované a jsou navíc užívány jako rétorické prostředky, jako takové jsou tedy i výslovnostně odlišovány od okolní promluvy. Na tomto místě několik takových příkladů ve stručnosti uvádím.

Příklad 18: Kontextový větý přízvuk „Ani t'uk“ (Zaepernicková, AO_2015)

AO = respondentka; EZ = výzkumnice

- 583 AO: respektive to bylo jako dilema, co s nima udělat protože jako
584 opravdu voni neuměli vůbec česky, (.hh)
585 EZ: no,
586 AO: kromě teda těch barev a napočítat do deseti **ani t'uk**. (.hh) a:: a
587 já sem si říkala no tak jako buďto sou, (.h) buďto je teda můžu dát
588 do nějaký jakoby:, (.hh) jako do nějakých těch anglických škol nebo

589 mezinárodních (.h) ale prostě to bylo jako, tam sice by jim bylo
590 pohodlně, (.h) ale to nebyl ten účel. účel bylo aby se naučili
591 česky\ (.h)

Příklad 19: Kontextový větný přízvuk „Všude je to úžasný“ (Zaepernicková, JK_2015)

JK = respondentka; EZ = výzkumnice

473 JK: e:: nejen jakoby: chodit s cizincem, ale i žít třeba někde
474 v zahraničí, a, bohužel, to bohužel to pořád mám takovej pocit,
475 neříkám že všichni:, ale hodně česků, jakoby má pořád takový pocit
476 jakoby závisti a:, a vidí to všechno: nebo, já mys- takhle. my si
477 češi nevěříme podle mě obecně. jo, jo my se teda bereme za ten náč
478 hrozně malý národ, všude v zahraničí je to úžasný a teď prostě:, ale
479 když už se někdo do toho zahraničí dostane: tak už to není dobře:,
480 tak mu to nepřejeme:, jo/ ale j- j- já neříkám, že všichni jo,

Příklad 20: Gradience „Negace češtiny“ (Zaepernicková, KM_2015)

KM = respondentka; EZ = výzkumnice

473 KM: nebo pěveckýho, vím že k nám přišli ty kulínský vybírat pak
474 přišel někdo třeba z nějakýho basketbalovýho týmu nebo todle, a já sem
475 se na všechno hlásila prostě, máme byla ze mě úplně zoufalá, říká
476 <↑+tlač>hele prostě co, ty budeš chodit na basketbal> (.h) jo: a
477 takhle, takže sem chodila no tak prostě na, a já sem dycky říkala
478 <vyšší>jo mamí já hrozně chci a všichni tam budou (no tohleto)> (.h)
479 a vona jo všichni, a kolik se přihlásilo, čtyři nebo pět, a já sem
480 jako nechtěla u ničeho chybět,

Jak ilustrují tyto příklady, krajní formulace bývají často i zvukově odlišeny od svého okolí. Naopak pouhé sémanticky extrémní výrazy nejenže nebývají zdůrazněny, ale jejich podoba bývá dokonce i redukována.

Na základě zde analyzovaných materiálů nelze generalizovat ani na výzkumné rozhovory, natož na ostatní výskyty krajních formulací a sémanticky extrémních výrazů v jiných typech rozhovorů. Je však možné formulovat hypotézu o fonetických redukcích a o důrazu v kontextu krajních formulací. Nutné je však dodat, že z analyzovaných dat se nezdá, že

krajní formulace by byly vždy doprovázeny i kontextovým větovým přízvukem. Možné je pouze říci, že je-li sémanticky extrémní výraz zvukově zdůrazněn, jedná se s největší pravděpodobností právě o krajní formulaci. Naopak je-li sémanticky extrémní výraz ve výslovnosti redukován, pravděpodobně se nejedná o jeho užití ve funkci krajní formulace.

6.5 Hypotéza o desémantizaci

Shrneme-li výsledky z analýzy hedges stejně jako i zvukové analýzy krajních formulací, můžeme formulovat hypotézu, že sémanticky extrémní výrazy postupně pro mluvčí ztrácejí svou extrémní platnost. O tomto vypovídá především užívání intenzifikátorů a také proces gradience, resp. řetězení několika krajních formulací za sebe. Stejně tak i vysoká frekventovanost sémanticky extrémních výrazů a jejich časté fonetické redukování může být argumentem pro hypotézu o jejich desémantizaci. Zdá se tedy, že například výrazy *nic* nebo na druhé straně *všechno* již nenaplňují zcela definici významu dostupnou ve Slovníku spisovného jazyka českého (SSJČ) i Slovníku spisovné češtiny (SSČ). Výraz *nic* je zde definován jako *vylučující existenci něčeho* (SSČ) a jako *žádná věc, něco v žádném množství* (SSJČ). Podobně naopak výraz *všechno* je definován jako *vyjadřující úplnost, bezvýhradnost* (SSČ). Vezmeme-li v potaz právě tyto definice, které by měly být zároveň i intuitivní pro rodilé uživatele českého jazyka, kteří se analyzovaných rozhovorů účastní, je poměrně zvláštní, že tyto sémanticky extrémní výrazy nejsou v datech s výjimkou jediného příkladu zpochybňovány, resp. není iniciována jejich oprava druhým mluvčím («other-initiated other-repair»). Příklad takovéto iniciace opravy ze strany komunikačního partnera se v datech objevuje pouze jednou, a to v případě reprodukování rozhovoru jednou z respondentek. Tazatel ve výzkumném rozhovoru však neinicioval opravu krajní formulace, neboli její zpřesnění ani jednou.

Právě v tomto ohledu se analyzovaná data odlišují od dat zkoumaných v jiných studiích. Tyto studie, jejichž materiálem jsou především soudní výslechy a politické debaty, dokladují časté opravy (*other-initiated self-repair*). Zvláštní je, že jediné takový příklad ve zde analyzovaných datech pochází vlastně z běžného rozhovoru, který je reprodukován, a nikoliv z rozhovoru výzkumného. Právě ve výzkumném rozhovoru by se dala očekávat vyšší orientace na maximy kvality a kvantity, která by se měla projevat i snahou tazatele více se dožadovat zpřesňování a prohlubování získávaných informací. Na základě těchto dat je tedy možné usuzovat na to, že krajní formulace nepředstavují alespoň ve výzkumných rozhovorech příliš důležitý jazykový jev, resp. nejsou tazateli vnímány jako problematické. Otázkou

zůstává, proč narozdíl od jejich výskytů v ostatních typech komunikace, zde nejsou zohledňovány. Možným vysvětlením by mohla být právě hypotéza o desémantizaci, proti ní však hovoří příklady z běžné komunikace, stejně jako i dokladované příklady z jiných studií. Pravděpodobnější se zdá tedy spíše, že nejsou relevantní konkrétně pro výzkumníky, popř. že přílišné dotazování na ně by podle výzkumníků mohlo vést k formalizaci výzkumného rozhovoru a tedy i k získání méně informací. Upřednostňována je tedy pravděpodobně hlavně přirozenost rozhovoru a nepřesnost krajních formulací je spíše zanedbávána.

6.6 Nakládání s krajními formulacemi

Pravděpodobně nejdůležitějším zjištěním, které by mohlo být přínosem pro metodu výzkumných rozhovorů, je zjištění, že krajní formulace se často vyskytují ve větších shlucích, tj. v rámci jedné repliky často nebývá využita pouze jediná krajní formulace. Součástí toho jsou i případy, kdy krajní formulace, kterou v otázce využije výzkumník, může vyústit právě ve větší využívání krajních formulací i v odpovědi respondenta. Toto řečové chování ukazuje následujících dvou příkladech.

Příklad 21: Užití krajní formulace výzkumníkem (GLOBLINMED, NS_2015)

NS = respondentka; MH = výzkumnice

- 1 MH: mhm (0.44) A **vždycky** ste mluvili spolu česky? i s tou e:
2 kamarádkou a:-?
3 NS: Ano
4 MH: i s manželem.
5 (0.04)
6 NS: Ano ano
7 (0.18)
8 MH: [jo.]
9 NS: **[Vžd]ycky** sme mluvili česky protože voni defacto chtěli ale oni
10 mezi sebou **dycky** když sme byli v tý partě mluvili vlastně
11 (0.59) srbochorvatsky takzvaně nebo srbsky že jo. Dřív to byla
12 srbochorvatština dneska se to dost jakoby přístně vodděluje
13 (0.45) takže to s- srbsky mezi sebou mluvili a dívala sem se i s
14 nima na filmy tak m: dost sem rozuměla vono jak je to [slov]anskej
15 jazyk tak to není

Příklad 22: Užití krajní formulace výzkumníkem (GLOBLINMED, N_2015)

N = respondentka; MH = výzkumnice

- 1 N: kde vlastně ve školce ty děti dostaly tu němčinu že jo.
- 2 MH: mhm
- 3 N: A bylo to na ně mo:c najednou.
- 4 MH: Aha.
- 5 N: A přestaly mluvit.
- 6 MH: **Úplně?**
- 7 N: **Úplně**. Jakože nemluvili **vůbec** jako jo
- 8 MH: mhm

Oba příklady ukazují část rozhovoru, v nichž se tazatelka rozhodla využít krajní formulace ve své upřesňující otázce. V obou případech se zde výzkumnice dotazuje na již získanou informaci, jejíž pravdivost si chce ověřit právě využitím krajní formulace (příklad 21: řádek 1; příklad 22: řádek 6). Toto v obou případech následně vede k využití této krajní formulace i v odpovědi respondentky, která jich využívá namísto toho, aby svou odpověď více rozvíjela, popř. konkretizovala za pomoci určitých příkladů.

Na základě takovýchto příkladů, můžeme konstatovat, že důležité tedy je, aby výzkumník věnoval primárně zvýšenou pozornost svému vlastnímu verbálnímu projevu, čímž navíc ani nenaruší natolik situaci výzkumného rozhovoru, tj. takové počínání nepovede ke snížení přirozenosti rozhovoru. Užití krajní formulace v otázce totiž vede spíše k zestručnění odpovědi než k jejímu zpřesnění.

7. Závěr

V předkládané práci jsem se zabývala krajními formulacemi, a to ve specifickém typu komunikace, kterým je výzkumný rozhovor. Nejprve jsem shrnula dosud získané poznatky o krajních formulacích z dosud publikovaných studií a prací, na ty jsem následně ve své práci navázala a pokusila se je dále rozšířit. Částečně jsem se ve své práci pokusila také nastínit problematiku výzkumného rozhovoru jako druhu komunikace, který je víceméně na pomezí běžného každodenního rozhovoru a institucionální komunikace. Za pomoci metod etnometodologické konverzační analýzy, analýzy diskurzu, akustické analýzy a také teorie konverzačních maxim jsem analyzovala více než 10 výzkumných rozhovorů právě s ohledem na výskyt krajních formulací a sémanticky extrémních výrazů. Následně jsem se pokusila shrnout nejzákladnější zjištění ze své analýzy, přičemž jsem tyto doplnila i o základní poznatek, jak je možné se krajních formulací ve výzkumném rozhovoru alespoň částečně vyvarovat. Také jsem výzkum krajních formulací doplnila o několik interdisciplinárních přístupů, které pocházejí z psychologie, rétoriky a zároveň i fonetiky.

7.1 Definice krajních formulací

Základním z cílů této práce bylo zpřesnit dostupnou definici krajních formulací. Tato vycházela především z pivotního článku Anity Pomerantz, která krajní formulace definovala za pomoci jejich výčtu a zároveň specifikací jejich komunikačních funkcí. V předkládané práci jsem tuto definici rozšířila o poznatek, že krajní formulace se vyskytují v bipolárních opozicích, tj. představují symetrický systém, v němž maximálním hodnotám jsou přiřazeny i jejich minimální protějšek. Zároveň jsem se v tomto ohledu zmínila i o pojmech využívaných v jiných disciplínách, které zdá se, popisují a využívají stejné sémantické výrazy, které jsou v lingvistice označovány termínem *krajní formulace*. Tyto jsou v psychologii součástí tzv. *all-or-nothing thinking* a v rétorice potom *argumenty ad populum*. V obou těchto disciplínách však krajní formulace představují především součást analýzy, tj. jsou pouze jedním z prostředků, za pomoci kterého je posuzován daný projev, popř. chování jako celek. Jak shrnuji v této práci, mohla by právě východiska z těchto disciplín představovat také zajímavý informační zdroj pro lingvisticky orientované výzkumy a analýzy.

Vedle těchto poznatků jsem se pokusila doplnit výzkum krajních formulací i o pilotní poznatky z jejich akustické analýzy. Zdá se, že krajní formulace bývají často zdůrazňovány (umístěním kontextového větného přízvuku), a tím se odlišují od sémanticky extrémních výrazů. Zdůrazněno by na tomto místě mělo být také to, že zpřesňovat definici krajních formulací nezávisle na kontextu je nejen nemožné, ale zároveň i nevhodné. Taková definice

by nebyla pro analytické účely s největší pravděpodobností již více nápomocná, neboť by se nutně orientovala na přílišné detaily a nemohla by postihnout rozmanitost jednotlivých rozhovorů.

7.2 Forma krajních formulací

Druhým z cílů předkládané práce bylo také ukázat, jakých forem mohou krajní formulace ve výzkumných rozhovorech nabývat. Analýza ukázala, že krajní formulace se často spoluvyskytují se zpřesňujícími výrazy, tzv. hedges. Tyto mohou extrémní platnost krajních formulací buďto oslabovat nebo naopak více extremizovat. Takové formulace, které platnost extrémní platnost krajních formulací oslabují, jsou označovány za *usměrňovače* (angl. »softeners«). Jedná se o výrazy jako „víceméně“, „téměř“ nebo „skoro“. Platnost krajních formulací navíc může být oslabována i za pomoci různých oprav, a to především oprav sebou samým (angl. »self-initiated self-repairs«). Na druhé straně dochází také k posilování platnosti krajních formulací za pomoci *intenzifikátorů* (angl. »intensifiers«). Tyto ještě více extremizují platnost krajních formulací. Jedná se především o výrazy jako „úplně“ nebo například „vůbec“. Navíc v tomto směru často dochází i k jevu, který zde byl označen jako *gradience*. Tento spočívá v tom, že několik krajních formulací bývá řetězeno za sebe, přičemž jejich intenzita v rámci tohoto řetězce má tendenci narůstat. S ohledem na tuto možnost intenzifikace krajních formulací a zároveň i absenci jejich oprav iniciovaných komunikačním partnerem (angl. »other-initiated self-repair«, popř. »other-initiated other-repair«), byla zároveň postulována i hypotéza o desémantizaci sémanticky extrémních výrazů. Tato však na základě dostupných informací a dat nemohla být ani potvrzena ani vyvrácena.

7.3 Důležitost krajních formulací

Vedlejším cílem této práce bylo také zjistit, jak důležitou součástí výzkumu krajní formulace ve výzkumném interview představují. K tomuto účelu byly analyzovány repliky výzkumníků ve výzkumných rozhovorech, a to z toho ohledu, jestli ve svých replikách iniciují bližší upřesnění krajních formulací, popř. jestli určitým způsobem výskyt krajních formulací zohledňují. Toto bylo porovnáváno především s výsledky ostatních studií, které se tuto problematku zkoumaly na rozhovorech jiného typu, a to především na rozhovorech ze soudních přelíčení a politických debat. Ukazuje se, že výzkumníci se v interview na krajní formulace neorientují. Nebyl zaznamenán jediný případ iniciace opravy z jejich strany. Na základě analyzovaných řečových materiálů však není možné vyvodit, jaké důvody k tomuto jednání tazatele vedou. Jedním z možných odůvodnění však může právě být i to, že krajní formulace nepovažují za důležité ani nijak problematické pro své výzkumné účely.

Ze srovnání s daty z jiných studií (a tím jiných typů rozhovorů) se zdá, že právě ve výzkumném interview není kladen příliš důraz na formu promluvy a jednotlivé výrazy, ale spíše na promluvu jako celek. Forma sdělení je zde spíše upozaďována a není vyžadována větší míra přesnosti vyjádření.

7.4 Možnosti dalšího výzkumu

V samém závěru této práce je ještě vhodné zaměřit se ve stručnosti na možnosti dalšího výzkumu krajních formulací. Ve stručnosti bylo naznačeno, že by bylo vhodné se v dalším výzkumu krajních formulací zaměřit nejen na výrazy, které byly za tyto označeny Anitou Pomerantz, ale i na formulace, které mohou nabývat extrémního významu v rámci určitého specifického kontextu. Takový výzkum by mohl zajímavým způsobem rozšířit hranice vnímání kategorie krajních formulací.

Dalším podnětným tématem, které zde bylo započato akustickou analýzou krajních formulací a sémanticky extrémních výrazů, by také mohlo být realizování percepčního testu zaměřeného na užívání krajních formulací. Tento by mohl výrazně přispět k otázce desémentizace extrémních výrazů, která zde byla nastolena. V daném percepčním testu by mělo být zjištěno, jaký význam na škále je uživateli jazyka odpovídajícím krajním výrazům prisuzován. Zohledněn by zde měl být vliv důrazu a na druhé straně i fonetických redukcí na případné změny ve vnímání významu. Navíc by v takovém testu měly být zahrnuty nejen příklady krajních formulací, ale i příklady sémanticky extrémních výrazů, které krajními formulacemi nejsou. Stejně tak by mohlo být zkoumáno i povědomí o krajních formulacích u výzkumníků, kteří využívají ve svém výzkumu metody výzkumných interview.

Posledním takovým podnětem pro výzkum krajních formulací může být i rozšíření zde prováděné analýzy na jiné typy rozhovorů. Zajímavé poznatky by mohlo přinést srovnávání právě mezi těmito různými typy rozhovorů.

8. Seznam použité literatury

- Alvesson, M. (2003). Beyond neopositivists, romantics, and localists: A reflexive approach to interviews in organizational research. *Academy of management review*, 28(1), 13-33.
- Auer, P., & Nekvapil, J. (2014). *Jazyková interakce*. NLN, Nakladatelství Lidové noviny.
- Bybee, J. (2003). *Phonology and language use* (Vol. 94). Cambridge University Press.
- Crystal, D. (2008). *A dictionary of linguistics and phonetics (The Language Library)*. Blackwell Publishing.
- Drew, P. (2003). Precision and exaggeration in interaction. *American Sociological Review*, 917-938.
- Edwards, D. (2000). Extreme case formulations: Softeners, investment, and doing nonliteral. *Research on language and social interaction*, 33(4), 347-373.
- Elliott, C. H., & Smith, L. L. (2010). *Overcoming anxiety for dummies*. John Wiley & Sons.
- Grice, H. P. (1970). *Logic and conversation* (pp. 41-58). na.
- Guest, J. (2005). *Exaggeration and Extreme Language: A Pragmatic Study* (Unpublished master's thesis). The University of Hong Kong, Hong Kong, China.
- Hájek, M., Havlík, M., & Nekvapil, J. (2014). Problém relevance v tematicky orientovaném biografickém interview: případ orálněhistorických životopisných rozhovorů. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, (01), 29-56.
- Hiller, H. H., & DiLuzio, L. (2004). The interviewee and the research interview: Analysing a neglected dimension in research. *Canadian Review of Sociology/Revue canadienne de sociologie*, 41(1), 1-26.
- Hutchby, I., & Wooffitt, R. (2008). *Conversation analysis*. Polity.
- Inigo-Mora, I. (2007). Extreme case formulations in Spanish pre-electoral debates and English panel interviews. *Discourse studies*, 9(3), 341-363.
- Jørgensen, M. W., & Phillips, L. J. (2002). *Discourse analysis as theory and method*. Sage.
- Labov, W., & Waletzky, J. (1997). Narrative analysis: Oral versions of personal experience.
- Lakoff, G., & Johnson, M. (2008). *Metaphors we live by*. University of Chicago press.
- Lerner, G. H. (Ed.). (2004). *Conversation analysis: Studies from the first generation* (Vol. 125). John Benjamins Publishing.
- Markkanen, R., & Schröder, H. (1997). Hedging: A challenge for pragmatics and discourse analysis. *RESEARCH IN TEXT THEORY*, 3-20.

- Nekvapil, J. (v tisku): Krajní formulace. In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.), *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Nekvapil, J. (1999 - 2000). Etnometodologická konverzační analýza v systému encyklopedických hesel. *Češtinář*, 2000, 80-87.
- Norrick, N. R. (2004). Hyperbole, extreme case formulation. *Journal of Pragmatics*, 36(9), 1727-1739.
- Oshio, A. (2009). Development and validation of the dichotomous thinking inventory. *Social Behavior and Personality: an international journal*, 37(6), 729-741.
- Pomerantz, A. (1986). Extreme case formulations: A way of legitimizing claims. *Human studies*, 9(2-3), 219-229.
- Potter, J., & Wetherell, M. (1987). *Discourse and social psychology: Beyond attitudes and behaviour*. Sage.
- Reed, B. S. (2006). *Prosodic orientation in English conversation*. Palgrave.
- Sacks, H., & Jefferson, G. (1995). *Lectures on conversation*.
- Sidnell, J. (2004). There's risks in everything: Extreme-case formulations and accountability in inquiry testimony. *Discourse & Society*, 15(6), 745-766.
- Van den Berg, H., Wetherell, M., & Houtkoop-Steenstra, H. (2003). *Analyzing race talk: Multidisciplinary perspectives on the research interview*. Cambridge University Press.
- Van Dijk, T. A. (2001). 18 Critical discourse analysis. *The handbook of discourse analysis*, 349-371.
- Zaepernicková, E. (6/2015). K analýze krajních formulací v narativním interview. 17. pracovní konference časopisu *Biograf*, Hoješín u Seče, domácí konference.

Příloha I: Transkripční konvence

,	mírně stoupavá intonace
.	mírně klesavá intonace
/	stoupavá intonace
\	klesavá intonace
[]	překryv replik
(já)	špatně slyšitelná část
()	neslyšitelná část
=	okamžité navázání na předchozí repliku
:	dloužení předcházejícího segmentu
<>	mluvení se smíchem
(())	komentář autora
(1s)	délka pauzy
(.)(..)(...)	stále slyšitelné pauzy o délce menší než 0,5s
<u>já</u>	důraz na slově
JÁ	hlasitější mluvení až křik

Změny hlasitosti a tempa

<<f >>	forte, hlasité
<<ff >>	fortissimo, velmi hlasité
<<p >>	piano, tiché
<<pp >>	pianissimo, velmi tiché
<<all >>	allegro, rychlé
<<len >>	lento, pomalé
<<cresc>>	crescendo, zesilování
<<dim >>	diminuendo, ztišování

<<acc >> accelerando, zrychlování
<<rall >> rallentando, zpomalování

Typy fonace

<<tlač >> tlačená
<<třep >> třepená
<<fals >> falsetto
<<dyš >> dyšná
<<šepot>> šepot

Změny výšky

<<vyšší >> zvýšení výškové polohy
<<nižší >> snížení výškové polohy

Ostatní

<<nasal>> nazalizace
<<denasal>> denazalizace
<<↑ >> posun hrtanu nahoru
<<↓ >> posun hrtanu dolů
<<┘ >> posun jazyka dozadu
<<└ >> posun jazyka nahoru
“ větný přízvuk
, slovní přízvuk
| konec přízvukového taktu
|| konec promluвовého úseku

